

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie
Studijní program: Filosofie (B6101)
Studijní obor Filosofie humanitních věd
(kombinace):

**Občanská neposlušnost jako politický fenomén v díle Henry Davida Thoreaua,
Hany Arendtové a Václava Havla.**

**Civil disobedience as a political phenomenon in work of Henry David Thoreau,
Hannah Arendt and Vaclav Havel.**

Bakalářská práce: 11-FP-KFL- 088

Autor:

Jan Pilar

Podpis:

Adresa:

Letná 436

460 01, Liberec 12

Vedoucí práce: MTh. Václav Umlauf, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
56	0	0	0	16	0

V Liberci dne: 17.06.2011

Čestné prohlášení

Název práce: Občanská neposlušnost jako politický fenomén v díle Henry Davida Thoreaua, Hany Arendtové a Václava Havla.
Jméno a příjmení autora: Jan Pilar
Osobní číslo: P07000774

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 17. 06. 2011

Jan Pilar

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce MTh. Václavu Umlaufovi, Ph.D., za příkladné vedení a mnohé podnětné a konstruktivní připomínky, které mi během zpracovávání tématu ochotně poskytl. Dále bych chtěl poděkovat všem, kteří mi pomohli projít labyrintem všemožných úředních náležitostí, od zadání práce až po její odevzdání. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat všem, kteří budou mít v budoucnu dostatek trpělivosti a odvahy, aby tuto práci četli.

Anotace

Tato práce představuje jistý vhled do světa jednoho politického fenoménu, který je znám pod názvem občanská neposlušnost. V této práci jsou zmíněny tři hlavní postavy. První z nich je Henry D. Thoreau, americký spisovatel, básník a zakladatel moderního pojetí občanské neposlušnosti. Druhou osobou je známá německá politická teoretička Hannah Arendtová. Posledním autorem je český spisovatel, politik a disident, Václav Havel. Všechny tyto tři osobnosti mají ke zkoumanému fenoménu občanské neposlušnosti mnohé co říci. Důležitým cílem práce je popsat vztah těchto tří autorů k danému fenoménu, a prozkoumat konkrétní charakter občanské neposlušnosti v jejich myšlení. Hlavním cílem této práce je vyvodit z těchto názorů obecný závěr, který napomůže popsat obecný charakter občanské neposlušnosti.

Klíčová slova: **občanská neposlušnost, Havel, Arendtová, Thoreau**

Summary

This work is some kind of excursion to the world of a political phenomenon called civil disobedience. There are three main persons mentioned in this work. The first one is Henry D. Thoreau, american writer, poem and founder of modern conception of civil disobedience. The second person is well-known german political theorist Hannah Arendt. The last author is czech writer, politician a dissident Vaclav Havel. All of these persons has something to say about phenomenon of civil disobedience. The main purpouse of this work is to describe the relationship of these three authors to the civil disobedience and examine the specific character of civil disobedience in their ideas. From these opinions I would like to make a general conclusion, which can help me to describe a general character of civil disobedience.

Keywords: **civil disobedience, Havel, Arendt, Thoreau**

Obsah

1. Úvod.....	6
1.1 Občanská neposlušnost, definice.....	8
1.2 Sokratés.....	10
2. Henry D. Thoreau: dějinné zakotvení.....	15
2.1 Vztah zákona a přirozenosti v lidském jednání.....	16
2.2 Svědomi jako faktor odpovědnosti.....	19
2.3 Občanská neposlušnost, forma občanského aktivismu.....	20
2.4 Thoreau a Sokratés	22
2.5 Shrnutí.....	24
3. Hannah Arendtová: dějinné zakotvení.....	26
3.1 Definice základních pojmů autorita a svoboda.....	27
3.2 Občanská neposlušnost v moderní společnosti.....	29
3.3 Pojetí občanské neposlušnosti u Arendtové.....	31
3.4 Sokratés a Thoreau v kontextu H. Arendtové.....	34
3.5 Shrnutí.....	36
4. Václav Havel: dějinné zakotvení	38
4.1 O povaze totalitního systému v ČSSR.....	39
4.2 Étos disentu.....	44
4.3 Charta 77.....	46
4.4 Disent jako podoba občanské neposlušnosti.....	48
4.5 Shrnutí.....	52
5. Závěr.....	54
6. Seznam použité literatury.....	56

1.Úvod

Ve své bakalářské práci se budu zabývat fenoménem občanské neposlušnosti, jako jednoho z možných politicko-filosofických mechanismů, využívaných při boji proti nespravedlnosti. Hodlám zde na třech konkrétních osobnostech demonstrovat uchopení a aplikaci tohoto fenoménu, vzhledem k různým historickým dobám a prostředím ve kterých působily. Cílem mé práce nebude soudit legitimnost konfliktů mezi právem a spravedlností, nýbrž rád bych se pokusil o zachycení podstaty ideje občanské neposlušnosti a definování všeobecných tendencí a pohnutek, které vedou k samotnému aktu odmítnutí poslušnosti. Co tedy člověka, popřípadě jakoukoliv skupinu lidí, vede k tomu, aby přestali být poslušní vůči zákonu či nějaké jiné autoritě, a co se v takovém případě nad ně řadí? Kdy je třeba vzdát se poslušnosti, a jak tyto činy působí v socio-politickém kontextu?

Jedním z podstatných rysů mého snažení bude částečné zohlednění odkazu antické demokracie a jejího vlivu na formování základního charakteru daného fenoménu. Tímto chci docílit pevnějšího zasazení zkoumané problematiky do konkrétního kulturně-historického kontextu. V této práci se však nebudu zabývat hlubšími úvahami o podstatě práva a zákonů. Raději bych celou věc nahlédl z určitého morálně filozofického a z části také politologického úhlu, neboť mám za to, že to bude vzhledem k cíli mé práce mnohem patřičnější. Věřím, že s pomocí následujících třech vybraných osobností se mi podaří tohoto cíle dosáhnout. Každý z těchto autorů pochází z jiného historického a názorové prostředí, což se značně podepsalo na způsobu nahlížení daného problému. Nicméně, jednotícím prvkem jejich myšlenek je snaha o vyrovnání se jedince se společností a způsobem, jak je v ní uchopena moc. Hlavní metodou mé práce bude zkoumání přístupů jednotlivých autorů k dané problematice občanské neposlušnosti a nalezení společných rysů, ze kterých následně vyvodím obecný závěr, který by měl, jak doufám, poskytnout ucelený pohled na základní charakter daného jevu.

V první řadě se jedná o osobu Henryho Davida Thoreaua, amerického spisovatele, básníka a filosofa, který stál na počátku konkrétní definice pojmu občanská neposlušnost, jež popsal ve své stejnojmenné eseji z roku 1849. Myšlenka na tento způsob boje za spravedlnost a svobodu není samozřejmě Thoreauovým patentem, nýbrž

vychází z dávné historie lidstva, a je spíše přirozeným jevem, který doprovází život člověka již od jeho prvních konfrontací s konkrétními pravidly společnosti. Proto není snadné tento původ vystopovat. Jedním z důvodů proč je právě Thoreau mým prvním objektem zájmu je ten, že se svým způsobem stal teoretickým praotcem této myšlenky, neboť se zřejmě jako první uceleněji zabýval tímto konkrétním tématem. Dalším důvodem je fakt, že svou teorii uvedl v praxi svým činem, kdy se vzbouřil a odmítl platit daně americké vládě, ale o tom a dalších podrobněji až v následujících částech této práce.

Druhou osobou, u které budu zkoumat přístup k problematice občanské neposlušnosti je původem německá politická teoretička Hannah Arendtová. Důležitým aspektem jejího díla je zkoumání role autority a svobody v moderní společnosti. Podle Arendtové již autorita v moderní společnosti nepředstavuje přirozenou hierarchicky založenou úctu k zákonům a obci, jako ji znali například v antické tradici. Stává se téměř nedefinovatelným a často dezinterpretovaným pojmem, a díky tomu se mohou určité mocenské síly „maskovat“ za její falešný význam a vynucovat si své zájmy, třeba i za použití násilí. A právě zde vzniká prostor pro zamyšlení nad problémem poslušnosti občanů vůči takovým jevům, které mohou v krajních případech vyústit až ke vzniku totalitních režimů. Svoboda je podle Arendtové jakýmsi veřejně sdíleným statkem, který nabývá pravého smyslu teprve tehdy je-li obecně uznáván společností, a ne jen jednotlivci. Arendtová v této souvislosti poměrně detailně popisuje poměry, které panují v totalitních systémech. Ústředním tématem jejího díla je krize moderní společnosti, a z toho vyplývající politické důsledky. To a některé další stránky jejího díla budou v této práci zmíněny.

Posledním zkoumaným autorem bude, v naší zemi důvěrně známý, český spisovatel a politik, Václav Havel. Havel byl za doby tzv. normalizace asi nejvýraznější osobností československé názorové opozice. Slovo opozice je v této souvislosti použito spíše jen v ilustrativním smyslu, neboť se díky podstatě a založení tehdejšího totalitního zřízení nedá hovořit o existenci jakékoli ucelené a vysoce organizované politické alternativy. Existoval zde však poměrně rozvinutý dissent, který byl formován jedinci a skupinami, kteří se nebáli svobodně se vyjadřovat k tehdejším poměrům. Václav Havel byl jedním z hlavních představitelů tohoto neformálního uskupení, a jako takový byl terčem represí ze strany komunistického režimu. Velmi důležitou událostí, která ovlivnila život v tehdejší Československu byl vznik Charty 77, představující

požadavek signatářů o dodržování lidských a občanských práv. Tento projev občanské svobody znamenal vydatelnou snahu v boji za spravedlnost, kterou byla konečně schopna zachytit i široká veřejnost. Charta 77 spolu s disentem nabízejí prostor pro zamyšlení a následující zkoumání fenoménu občanské neposlušnosti. Bude jistě zajímavé prozkoumat jaké jsou možnosti občanské neposlušnosti, v boji proti nespravedlnosti a nesvobodě v rámci totalitního zřízení.

1.1 Občanská neposlušnost, definice

Pro lepší pochopení a orientaci v nadcházejících kapitolách této práce, bude jistě vhodné, abych na tomto místě, alespoň ve zkratce definoval základní rysy daného fenoménu. Snad se mi tímto podaří předejít jistým potížím s pochopením celého tématu, které by mohly nastat při dezinterpretaci daného pojmu. V této práci budu především vycházet z klasické definice občanské neposlušnosti, tak jak ji ustanovil John Rawls ve své nejznámější knize *Teorie spravedlnosti*, která vyšla v roce 1971. John Rawls, známý americký filosof, který se zabýval především politickou filosofií, vymezuje občanskou neposlušnost:

„Začnu tím, že budu definovat občanskou neposlušnost jako nějaké veřejné, nenásilné a uvědomělé, ale politicky protizákonné jednání, které se obvykle děje se záměrem vyvolat nějakou změnu zákonů nebo vládní politiky. Takovým jednáním se někdo obrací na smysl většiny společnosti pro spravedlnost a prohlašuje, že podle vlastního dobře uváženého mínění nejsou respektovány principy společenské kooperace mezi svobodnými a rovnoprávními lidmi.“ (Rawls 1995, 217)

Rawls tvrdí, že občanská neposlušnost je ve své podstatě veřejným vyjádřením osobního nesouhlasu s konkrétní politickou skutečností (nespravedlivý zákon, nespravedlivá politická praxe atd.). Je to způsob politického a občanského protestu, kdy se jedinec nebo skupina lidí (v rámci daného společenství se však zpravidla jedná o menšinu) snaží upozornit na chyby v daném systému spravedlnosti. Je však nutné zdůraznit, že takto definovaný pojem občanské neposlušnosti lze aplikovat pouze v demokratických systémech, v nichž je ve velké míře ctěn princip obecné spravedlnosti. Tato iniciativa se liší od ostatních druhů občanského odporu (například

revoluce a ozbrojené vzpoury) tím, že požívá jisté míry legitimacy, která je jaksi propůjčena ze strany veřejnosti, jež má možnost dohlížet na způsob jakým je odpor veden. Občanská neposlušnost přichází na řadu v době, když se zdá, že vláda, právo či jiné instituce, nejednají v souladu s principy spravedlnosti. Jedná se především o upozorňování na dílčí mezery či nespravedlnosti v rámci společnosti. Není to útok na základní principy konkrétní společnosti jako celku, naopak tato teorie se zabývá jednotlivými přečiny proti oněm principům, a snaží se o jejich napravení.

To, co ve skutečnosti konkretizuje a odděluje občanskou neposlušnost od ostatních forem protestů, které ve své snaze o dosažení určitých cílů také porušují zákon, je fakt, že se jedná o nenásilnou a veřejnou akci. Člověk, který se rozhodne vyjádřit svou neposlušnost vůči nějaké skutečnosti, tak činí s úctou k principům dané společnosti (je-li ovšem tato postavena na demokratických základech), a proto není ochoten při své snaze užít násilí. Porušit zákon ve jménu zachování vyšších ideálů. Toto se děje vždy veřejně a pod dohledem společnosti. Rawls jasně upozorňuje na to, že bez určitých veřejných sympatií nemá tato iniciativa šanci na úspěch. S jistou mírou nadsázky by se dalo říci, že možnosti nenásilného a veřejného protestu vůči nespravedlnostem, které nám akt odmítnutí poslušnosti nabízí, jsou jakýmsi hlídacím psem pro demokratická společenství. Je to jedna z možných občanských iniciativ, které dávají lidem možnost aktivního ovlivnění dění ve věcech veřejných. Je však nutné mít na paměti, že ve většině případů dochází k jakýmkoliv formám občanské neposlušnosti zpravidla pouze ve společenských systémech, které praktikují demokratické formy vlády.

1.2 Sokratés

Tito tři výše zmiňovaní autoři, kterými se budu v mé práci zabývat, mají ke zkoumané problematice jistě mnoho co říci. Nicméně ještě než začnu zkoumat jejich postoje, chtěl bych zde na tomto místě zmínit jednu historickou postavu, která mi snad pomůže uskutečnit prvotní vhled do celé záležitosti, a zároveň vytvořit jakýsi fundamentální postoj k problematice poslušnosti vůči zákonům. Prostřednictvím tohoto poznání, bych rád v průběhu této práce konfrontoval názory a postoje uvedených autorů. Touto postavou je antický filosof Sokratés. Událostí, kterou bych chtěl podrobněji rozebrat, je Sokratův spor s obcí tak, jak je popsán v Platónových dialogích Obrana Sókrata a Kritón.

Sokratés stojící před aténským soudem hájí se proti nařčení žalobce z bezbožnosti a kažení mládeže. I přes svou brilantní, i když předem nepřipravenou řeč, je následně odsouzen k smrti. Sokrates cítí, že byla proti němu učiněna velká nespravedlnost, a že soudcové, kteří ho poslali na smrt byli zaslepeni pomluvami, které o něm v Aténách neprávem kolovaly. Je uvržen do vězení kde čeká na popravu. Nedlouho před popravou tajně navštíví Sokrata jeho přítel Kritón, který mu nabídne pomoc při útěku z vězení a následné přesídlení do jiných krajů. Sokratés se pouští do dialogu s Kritónem, a představuje si co by na jeho útěk asi řekli zákony obce, které by tímto porušil. Zákony promlouvají:

„Ale kdo z vás zde zůstane, máje možnost viděti, jakým způsobem my soudíme a vůbec spravujeme obec, ten se s námi již, jak tvrdíme, skutkem dohodl, že bude dělat to, cokoli bychom přikazovali, a kdo neposlouchá, o tom soudíme, že se trojnásobně provinuje, a to že neposlouchá nás, svých rodičů, že neposlouchá nás, vychovatelů, a ačkoli se s námi dohodl, že nás bude poslouchat, že nás ani neposlouchá, ani se nepokouší změnit naše přesvědčení, jestliže bychom něco nedělaly dobře; a přece my jen navrhujeme, a ne abychom krutě poroučely dělat, co přikazujeme, a ačkoli připouštíme jedno z dvojího, buď aby se snažil změnit naše přesvědčení, nebo aby to plnil, nedělá anito, ani ono.“ (Kritón 51e-52b)

Sokratés odmítá uprchnout z vězení, neboť dobrovolně přijal zákony a podobu fungování obce, a cítí, že by se útekem zpronevěřil nejen zákonům, které vždy hluboce ctil, nýbrž i sám sobě a tomu, čemu v životě přikládal největší váhy, tedy spravedlnosti a pravdě. V tehdejší aténské polis byla naprostá úcta k zákonu (řecky *nomos*), jediná možnost jak žít opravdu svobodný život. Člověk byl občanem, protože měl svůj zákon. Život v souladu se zákonem byl jediný způsob jak mohla být potvrzena existence svobodného občana ve společnosti. Život mimo zákon postrádal smysl, neboť žít takto znamenalo být nutně vyloučen z občanské společnosti. Aristotelés později definoval člověka jako *zoón politikon*, tedy tvora společenského, kterému je tato role podílení se na obecných záležitostech navýsost vlastní. Toto nahlížení člověka jako aktivního článku, který spoluutváří politické prostředí, je vskutku typické pro tehdejší společnost. Z tohoto pojetí plyne Sokratovo přesvědčení o nesmyslnosti jeho možného útěku a následného pobytu v cizím prostředí.

I přesto, že byl odsouzen nespravedlivě, je Sokratův respekt k zákonům neotřesitelný. Je přesvědčen, že pokud se člověk seznámený a smířený se zákony jakékoli obce dostane do sporu s nimi, měl by si uvědomit, že přijal podobu těchto pravidel a nesmí tedy mařit jejich vůli. Takový člověk uzavírá s obcí imaginární a přesto plně platnou smlouvu, kde se zavazuje dodržovat zákony, výměnou za jisté výhody. Pokud cítí nespravedlnost v zákonech může působit v jejich nápravu, nesmí se tak činit pomocí násilí, je třeba vést dialog, přemlouvat a diskutovat.

To, co Sokrata doopravdy odsoudilo nebyly zákony obce, nýbrž nespravedlivý soudci. Zákony jsou pouhé instrumenty, které fungují pouze tak, jak se s nimi zachází, a záleží tedy na tom v jakých rukách leží. Stejně jako může být sekyra užitečným nástrojem a vražednou zbraní zároveň, tak i sebespravedlivější zákon může za jistých okolností způsobit veliké nespravedlnosti. Proto neměl Sokratés důvod neuposlechnout vůli zákona. Na druhou stranu cítil potřebu bránit se nespravedlnosti, kterou na něm pacháli žalobci a následně i soudci. Bránil se proti lidem, ne proti zákonům, a jeho *daimonion* mu byl svědkem v tom, že jedná správně.

Sokratés nepovažoval vzpouru proti zákonům za oprávněný akt, prostřednictvím kterého by bylo vhodné čelit nespravedlnosti. Svůj boj proti nespravedlnosti vedl skrze neustálou péči o obec, ve smyslu stálé snahy činit obec lepší. Zákony by měly představovat obecnou vůli lidu ke spravedlnosti a dobru, tedy alespoň v demokracii. Tato obecná vůle zosobňuje sumu představ jednotlivců, v určité společnosti, o tom co

je správné. A právě tyto představy jednotlivců se Sokratés snažil svým jednáním usměrnit tak, aby byly opravdu správné, a co nejvíce se blížili pravdě. Sokratova metoda vyrovnávání se s nespravedlností tedy nespočívá ve snaze o zásadnější změnu zákonů nebo jejich neuposlechnutí, nýbrž usiluje o změnu mínění lidí o tom, co je dobré a spravedlivé. Doufal, že není třeba měnit strukturu či řád společnosti, daleko účelnější je působit na povědomí lidí o tom, co je spravedlnost. Pokud občané budou v sobě mít ideu spravedlnosti, budou spravedlivé i zákony obce a jejich praktická aplikace.

U Sokrata tedy nelze přímo nalézt prvky občanské neposlušnosti, jak ji chápeme v naší době, ve smyslu odporu vůči různým autoritám. Sokratés spíše apeluje na jisté „oduševnění“ zákonů a jiných autorit, které lze zajistit pouze působením na občany, a to tak, že jim jsou odhaleny pravé podstaty jevů. Sokratés považuje otázku poslušnosti vůči zákonům a autoritám, za otázku morálního povědomí společnosti. Tedy jinak řečeno, v první řadě záleží především na obecných idejích, které společnost uznává a sdílí. Pokud jsou tyto ideje spravedlivé a obecně uznávané, je pravděpodobné, že se život a fungování obce bude nést ve spravedlivém duchu.

Zásadním prvkem Sokratova myšlení je jistá zakořeněnost představy o absolutní sounáležitosti filosofa s obcí. Ani na okamžik si nechce připustit, že by se svou pravdou mohl stát mimo obec. Filosof musí být jakýmsi svědomím své obce, a tuto roli může uplatňovat pouze zevnitř, působením přímo na jednotlivé složky společnosti. To, do značné míry Sokrata definuje, a zároveň odlišuje od ostatních, kteří se vyrovnávají s podobným problémem. Tento fakt naprosté svázanosti a odpovědnosti k obci, který u něho jde až tak daleko, že raději než by se této myšlence odcizil volí smrt, považují za zásadní bod, který bych chtěl porovnat s přístupem zkoumaných autorů. Je to důkaz poslušnosti a úcty k obci a jejím autoritám, který balancuje na hraně osobní svobody. V tomto případě Sokratově je osobní svoboda podřízena zájmu celku.

Na tomto místě však vyvstává zásadní otázka po smyslu rozsudku, který byl nad Sokratem vynesem. Proč byl společností odsouzen, ačkoliv se zdá, že byl pro svou obec cenným přínosem a staral se vždy jen o její dobro? Problém tkví právě v oné podstatě role, kterou filosof v obci sehrává. Tato role spočívá v neustálé snaze reflektovat pravou podstatu jevů, a zároveň ve snaze odstranit jejich porvrcení nahlížení, jenž je vlastní většinové společnosti. Profesor Jan Patočka se vyjadřuje k této skutečnosti takto:

„Péče o duši je tudíž pro filosofa životu nebezpečná, je životu nebezpečná dokonce i tehdy, když se filosof strání veřejného života. Neboť filosof podkopává sebejistotu, sebedůvěru, již veřejnost potřebuje ke každodennímu fungování; veřejnost se přece nemůže stáhnout do soukromí a věnovat se zkoumání. Filosof odhaluje u těchto demokratů skryté tyranské smýšlení, jež pohání většinu ctižádostivých občanů, ty nejlepší mezi současníky, odkrývá toto smýšlení u jejich učitelů i u nich samých a otevřeně ukazuje základní strukturu tohoto smýšlení.“ (Patočka 1999, 132)

Tento konflikt většiny s filosofujícími jedinci, implikuje postavení filosofa ve společnosti. V případě Sokrata a jeho rozsudku, který nad ním společnost vynesla, se dá hovořit o zrodu role filosofa-disidenta. Skutečnost, že obec vidí nebezpečí v člověku samostatně a kriticky myslícím, jasně ukazuje na nízkou úroveň jejího sebevědomí a schopnosti obhájit se sama před sebou. Společnost nedokáže čelit výhradám a faktům, které ji usvědčují z lpění na povrchních zásadách a idejích, které v ní panují. A právě z těchto důvodů „vyrábí“ z lidí schopných reflexe a kritického myšlení odpadlíky vyhnané na okraj společnosti. Vidí je jako nebezpečné jedince, která je třeba umlčet. Tímto jednáním mocně přispívá k udržení stanoveného poměru rozdělení moci a udržení statu quo, neboť není jiné síly, která by tento klid a jistou pohodlnost mohla narušit.

Sokratés disident posloužil jako modelový příklad toho, jak má filosof ve společnosti fungovat. Platón tak způsobem jakým vykreslil jeho postavu, určil roli filosofa do budoucna. Tato pozice filosofa tkví především v neustálé kritické reflexi veškerého obecného dění, což představuje významný posud od „pohodlné“ demokracie založené na absolutní vládě znivelizované většiny, k jisté individualizované formě kritického myšlení a jednání v rámci obce. Platón se na postavě Sokrata snaží deklarovat skrytý potenciál demokracie, který se nachází ve společnosti tvořené z uvědomělých jedinců schopných jednat s odstupem a nadhledem. V rámci problematiky občanské neposlušnosti je tento fakt velice důležitý, neboť neposlušnost vůči zákonům, autoritám a nespravedlnosti, všeobecně vyvěrá právě z těchto základů. Neposlušnost je jednou z možných ať už reálných či domnělých způsobů, jak se z této situace izolovanosti a zdánlivé bezvýchodnosti vymanit. Je to také jedna z možností jak aktivně čelit nespravedlnosti a jak se zasadit o nápravu.

Ze Sokratova případu vyplývají dva zásadní problémy, které poslouží jako srovnávací elementy této práce, pomocí nichž bude možno lépe zachytit dějinou změnu

přístupů k fenoménu občanské neposlušnosti, u jednotlivých zkoumaných autorů. Prvním z nich je vztah jedince k autoritám a jeho odpovědnost vůči veřejnému životu. Jakým způsobem se tedy lidé v různých dobách a prostředích vztahují k autoritám a jaký postoj zaujímají ve věcech týkajících se veřejných záležitostí? Druhý problém je otázka střetu autorit a veřejnosti s názorovými disidenty. Jak se tedy konkrétní sociopolitická prostředí, v kterých jednotlivý autoři působí, vypořádávají se svými oponenty?

Tyto aspekty budou sledovány a zohledněny především jako důležité pilíře, které pomáhají nést a konstituovat zkoumanou povahu občanské neposlušnosti jako politického fenoménu, v jednotlivých historických dobách a prostředích. Tedy jako pevné základy nezbytně spojené s podstatou dané problematiky. Toto, jak doufám, napomůže k lepšímu pochopení zkoumaného jevu, a také významěji přispěje ke splnění stanovených cílů, které jsou v této práci kladeny.

2. Henry D. Thoreau: dějinné zakotvení

Henry D. Thoreau, americký spisovatel, básník a filosof, se narodil 12. července 1817 ve městě Concord, ve státě Massachusetts. Stal se jedním z autorů, kteří notně přispěli ke vzniku moderního environmentalismu. Thoreau byl také vášnivým sympatizantem abolicionistického hnutí usilujícího o zrušení otroctví na území USA. Atmosféra doby, ve které Thoreau působil, se vyznačovala vskutku dynamickými změnami, působícími na celou tehdejší společnost. Byla to doba konfliktu mezi tradičním způsobem života a nadcházející perspektivou života pod vlajkou vědeckotechnického pokroku. Spojené státy americké se tehdy mohutně rozvíjely snad ve všech důležitých oblastech, které jsou pro takto poměrně mladé společenské uspořádání zásadní. Ať už se jedná o ekonomiku, politiku nebo sociální záležitost, vše se živelně rozvíjelo v duchu průmyslové revoluce, která byla hybnou silou politických a sociálních reforem také ve valné části vyspělého světa.

S takovýmto nespoutaným růstem, přicházejí nutně i potřeby rozšiřování územního vlivu a získávání nových prostor pro vlastní realizaci a rozvoj státu. Jedním z mnoha případů, v nichž se USA snažily tyto potřeby naplnit, byl i spor o hranice Texasu, který Spojené státy vedly s Mexikem. Tento střet mocenských zájmů vedl k vojenskému zásahu USA, jež proběhl v letech 1846-1848, aniž by došlo k řádnému vyhlášení války americkým kongresem. Výsledkem tohoto ozbrojeného konfliktu, který později vešel ve známost jako Americko-mexická válka, bylo podstoupení poloviny území tehdejšího Mexika ve prospěch USA.

A právě tato událost, kdy americká vláda vedla násilné tažení za dobytí nových oblastí, je zásadním momentem, který Thoreauovi posloužil jako argument k neposlušnosti vůči zákonu a vládě. Ne snad, že by Thoreau byl do té doby, zcela „řádným“ občanem, vždyť jeho názory již dříve směřovaly k zásadní kritice tehdejších poměrů (nesouhlasil hlavně se schvalováním otroctví). Nicméně, zkušenost s tímto jednáním vlády jeho názory jenom utvrdila. Thoreau, který jednoznačně nesouhlasil s vládní politikou dobývání, totiž odmítl zaplatit tzv. poll tax (daň z hlavy), jejíž část byla určena mimo jiné na financování války s Mexikem. Tímto aktem vědomě porušil zákon, aby tak poukázal na neoprávněnost a aroganci v chování americké vlády. Vyjádřil tak osobitě a neortodoxně, všeobecné mínění, které u velké části společnosti,

o tomto vládním postupu panovalo. Následky na sebe nenechaly dlouho čekat. Thoreau byl zatčen a umístěn do vězení. Jeho uvěznění však trvalo pouze do druhého dne, neboť za něho neznámý dobrodinec daň zaplatil, a Thoreau tak mohl být propuštěn na svobodu.

Tyto události a důvody pro své chování uvedl ve své eseji (*Občanská neposlušnost* 1849). Vytvořil tím první ucelenější poučení, o možnosti vzbouřit se proti nespravedlivé vládě a zákonům, které se do budoucnosti stalo inspirací pro mnohé jeho následovníky. Nejedná se však o návod, jenž by obsahoval přesné instrukce a postupy, jak se při odmítnutí poslušnosti chovat. Jde spíše o velmi dobře napsanou úvahu a osobní výpověď člověka, kterému není úplně lhostejné v jakém prostředí žije. Hlavním přínosem tohoto díla, je otevření všeobecné diskuze o tématu neposlušnosti vůči nespravedlivým autoritám a nabourání tradičních představ o jejich absolutní nezpochybitelnosti. Toto nijak rozsáhlé dílo, stalo se základem myšlení takových vážených osobností a bojovníků za svobodu, jako byl například Martin L. King nebo Mahátma Gándhí.

2.1 Vztah zákona a přirozenosti v lidském jednání

Ústředním tématem Thoreauovi eseje je rozpor mezi lidskou přirozeností a zákony společnosti. Na tomto vztahu v podstatě staví celou svou argumentaci o možnostech odmítnutí poslušnosti. Otázka zákonů obce a přirozených zákonů budí rozporuplné představy o tom, jak by člověk měl fungovat v rámci společenství, ve kterém se nachází. Tento problém je již nějakou dobu velmi důležitým tématem teoretiků práva a předmětem zkoumání filosofie. V této práci bude brán zřetel především na aspekty daného problému, z hlediska politické filosofie. Z tohoto přístupu, a vzhledem k Thoreauově eseji, vyplývají mimo jiné následující základní otázky. Ke kterým zákonům, má člověk chovat úctu, a ke kterým se má stavět na odpor? Měl by se občan řídit tím, co mu zákon ukládá, ikdyž by to bylo proti jeho vnitřnímu přesvědčení? Měly by stát a zákony upravovat osobní vztahy mezi lidmi, nebo by měla být jejich úloha v tomto ohledu mnohem pasivnější?

Thoreau je v otázce vztahu mezi státem a jedincem nepochybně, alespoň z části ovlivněn, teorií libertarianismu, na jejímž základě svou argumentaci staví. Thoreau byl

přesvědčen o tom, že vláda a stát by měly do běžného života občanů zasahovat co nejméně. Časté zásahy ze strany státu jsou podle něho obvykle zbytečné a brání v rozvoji přirozených lidských vztahů, které nemohou být nikdy nahrazeny něčím obecným. Něčím, co nedokáže plnohodnotně vystihnout relativitu těchto vazeb, a pouze přispívá k jejich umělému přetváření či záměrné destrukci. Pokud jde o definici oné přirozenosti vztahů, není tato v autorově eseji nijak podrobněji rozebrána. Nicméně Thoreau ji nastinuje na příkladu sousedských vztahů. Tvrdí, že je mnohem patřičnější chovat hlubší úctu ke svému sousedovi a hledět si vzájemně dobrých vztahů, než chovat absolutní úctu k zákonu. Thoreau jednoznačně vsází a spoléhá na elementární lidské povědomí o tom, co je správné a spravedlivé, a tyto všeobecné, přirozeně lidské dispozice staví nad zákony státu.

Tímto volně navazuje na učení anglického filosofa Johna Locka, a jeho teorii přirozených práv (resp. přirozeného stavu). Locke tvrdil, že všichni lidé jsou si rovni a že všichni požívají od narození stejných práv a svobod. Locke věřil, že existují určitá základní a osobní práva člověka, která jsou vždy nadřazena právům, které vydává jakákoliv vláda. Nezáleží na tom, jestli je tato vláda demokratická nebo ne. Tato práva zde musí platit vždy, bez ohledu na práva společnosti. Přirozená práva přiznávají člověku nárok na život, svobodu a majetek, a to vše je inspirováno přirozeným stavem věcí. Tedy stavem který ve světě panoval ještě předtím, než vznikly jakékoliv formy organizované vlády, které deklarují a vynucují „svá“ práva. Každému jedinci ve stejné míře přisuzuje přirozená práva, která mu patří bez ohledu na jeho postavení ve společnosti a na normy, které v ní platí. Svoboda a práva jedince jsou však možné pouze do okamžiku, kdy naše jednání nezpůsobuje újmu či neohrožuje svobodu a práva ostatních jedinců ve společnosti. Přirozená práva nepotřebují donucovací prostředky běžného státu (policie, vězenský systém atd.). Jediné co si přirozená práva vynucují je nemožnost vzdát se jich, což by mělo podle Locka zajistit funkční společnost bez represí.

Thoreauova inspirace Lockem je v tomto ohledu zřejmá. V eseji není tato skutečnost nijak zmíněna, nicméně celá argumentace je postavena na velice podobných myšlenkových základech. Samozřejmě jsou zde i jisté detaily, ve kterých se oba filosofové rozcházejí. Vzhledem k zaměření této práce však není nutné je podrobněji rozebírat. Podstatným jednotícím prvkem obou teorií je přítomnost přirozené odpovědnosti za vlastní svobodné jednání. Oba hledí na důsledky svého konání.

Nepřipouštějí možnost podílet se prostřednictvím svého jednání na zpochybnění přirozených práv a svobod ostatních členů společnosti. Platí zde ono známé heslo, svoboda jedince končí tam, kde začíná svoboda druhého. U Thoreaua se tato skutečnost v praxi projevuje odmítnutím jakkoli se podílet na výše zmíněné válce Spojených států proti Mexiku. Thoreau se snaží vymezit vůči vládní politice tak, že odmítá zaplatit daň. Tím se zbavuje osobního podílu a zodpovědnosti za činy, které vláda, jako instituce zastupující občana Thoreaua, provádí. Shodu názorů obou autorů lze vystopovat i v tom, že oba předpokládají existenci jistých základních principů a hodnot nadřazených právům a povinnostem daných státem.

Thoreau je zastáncem přirozenosti v lidském jednání a jako takový tvrdí, že vláda a zákony státu, mnohdy lidem nepatřičně podsouvají falešné normy chování na základě, kterých činí z občanů nemyslicí stroje, slepě vykonávající jejich vůli. Jako příklad uvádí vojáky mašínující do boje, kteří své poslání chápou jako absolutní povinnost, aniž by byli o správnosti svého jednání vnitřně přesvědčeni. Jednoduše jdou a vykonají to, co jim bylo nařízeno a to bez jakékoliv reflexe důsledků svého jednání. Toto jednání Thoreau považuje za degradaci lidské přirozenosti a zároveň za projev destruktivní povahy moci, která je každému příliš intervenujícím (ve smyslu zasahování do přirozených lidských vztahů) státu vlastní. Svou teorii nadřazenosti lidské přirozenosti nad zákony, názorně vystihuje v následujícím citátu.

„Myslím, že nejprve musíme být lidmi, až pak občany. Zdaleka není tak žádoucí rozvíjet úctu k zákonu, jako je žádoucí rozvíjet úctu k pravdě. Jediná povinnost, kterou mám právo přijmout, je v každé chvíli činit to, co považuji za správné. Bylo řečeno, že kolektiv nemá svědomí, ale kolektiv uvědomělých lidí je kolektivem se svědomím. Žádný zákon nikdy neučinil lid více spravedlivým a dvojnásob to platí o úctě k zákonu; i ti nejbohabojnější z nás se každý den stávají nástrojem nespravedlnosti.“ (Thoreau 1995, 21)

Thoreau se však nesnaží plošně odmítnout veškeré zákony a stát jako takový. Není pravdou, že by nabádal k anarchismu, ikdyž by se to tak na první pohled mohlo jevit. Je si vědom, že zákony a stát jsou potřeba, avšak měly by lépe reflektovat potřeby občanů, a ne fungovat pouze jako původci byrokratických nařízení. Jeho cílem je probudit občany k podstatnější aktivitě, která by měla být zaměřena na větší míru participace a odpovědnosti jedinců ve věcech veřejných. Výzývá občany k vymanění se

z role pasivních hráčů, do které je státy a vlády s jistou pragmaticou oblibou často obsazují.

2.2 Svědomí jako faktor odpovědnosti

V otázce vztahu mezi přirozeností a zákony, jde Thoreauovi především o to, aby lidé důsledky svého chování zvažovali primárně skrze vlastní svědomí a teprve po té, aby se zabývali zákony. V tomto smyslu se dá hovořit o dvou rovinách lidského jednání tak, jak by si je Thoreau ideálně představoval. Nejprve je nutné vzít v potaz následky svých činů, tedy uvědomit si zda se například svým jednáním nepodílím na nespravedlivém konání vůči jiné osobě. V druhé řadě je třeba srovnat tyto následky se svým vnitřním přesvědčením a svědomím, a podle toho se následně zachovat. Pokud nějaký čin odporuje svědomí, je přirozené odmítnout ho, ať už je či není vyžadován ze strany zákona či jiné autority. To je hlavní premisa, ze které Thoreau vychází při zdůvodnění aktu odmítnutí poslušnosti.

Svědomí hraje v Thoreauově argumentaci velice důležitou roli přirozeného arbitra, ve všech věcech týkajících se morálky. Je to pro něho stěžejní faktor při reflexi lidského jednání. Toto pojetí svědomí je nápadně podobné Sokratovu daimonion. Thoreau je však na rozdíl od Sokrata ochoten řídit se vlastním svědomím i proti vůli zákona. Zásadní otázka, která plyne z tohoto pojetí svědomí jako rozhodovacího faktoru zní: jak se vypořádat se subjektivitou názorů jednotlivců? Nebo-li jak je možné zajistit nezneužití dané teorie? Je totiž možné, že se někteří jedinci mohou odvolávat na své svědomí a pokusí se využít této teorie pouze ve vlastní prospěch. Svou neposlušností mohou například sledovat sobecké ekonomické zájmy. Touto otázkou se Thoreau ve své práci téměř nezabývá. Nicméně s jistým historickým a faktickým odstupem od dané povahy problematiky občanské neposlušnosti není příliš obtížné na ni odpovědět.

Řešení tohoto problému spočívá v samotné definici občanské neposlušnosti, tak jak byla zmíněna výše (Rawlsovo pojetí). Bylo řečeno, že se občanská neposlušnost odehrává veřejně a pod dohledem společnosti. Je-li tato teorie ve své podstatě apelem na smysl veřejnosti pro spravedlnost, je to právě veřejnost která v posledku rozhoduje o oprávněnosti jednání, které se ve jménu neposlušnosti odehrává. Cílem občanské neposlušnosti je upozornit většinu společnosti na konkrétní chyby v daném systému

spravedlnosti a následně způsobit jejich napravení. Není tedy možné, aby toto jedinec nějakým způsobem zneužil ve svůj prospěch, neboť je zde podmínka jisté sympatizace společnosti s pohnutkami, které stojí za jeho konkrétním jednáním. Občanská neposlušnost má smysl pouze tehdy, je-li jejím záměrem prosazovat zájmy spravedlivé společnosti. Z těchto předpokladů jasně ční demokratická povaha fenoménu občanské neposlušnosti, a zároveň odmítnutí možnosti zneužití této teorie jako sobeckého aktu jedince, prosazujícího si své zájmy. Jinak řečeno tato forma protestu je legitimní součástí politických mechanismů, které se v demokratických společnostech mohou uplatnit.

2.3 Občanská neposlušnost, forma občanského aktivismu

Thoreau si je vědom omezenosti majoritní společnosti v otázkách po spravedlnosti a morálních hodnotách. Tato omezenost však nespočívá v absenci schopnosti porozumět jejich povaze a funkci v reálném světě. Lidé jsou schopni s těmito skutečnostmi velmi dobře pracovat a přemýšlet o nich. Z tohoto hlediska je tedy vše v pořádku. Problém však ve skutečnosti tkví v tom, že mnozí lidé tyto principy upozadují na úkor běžných starostí života. Uchopení morálních hodnot většinovou společností a pasivní přístup k nim vystihuje v následujícím citátu.

„Otázka svobody je pro ně méně důležitá než otázka svobodného trhu a po vydatné večeři si tiše čtou obchodní zprávy spolu s nejčerstvějšími depešemi z Mexika a ještě nad oběma klidně usnou. Váhají, nesouhlasí, někdy dokonce posílají petice, ale neudělají nic opravdového a účinného. Dobře zabezpečeni budou čekat, až někdo jiný napraví křivdy, které trápí jejich svědomí. Při nejlepším pomohou svým volebním hlasem nebo sotva znatelnou morální podporou a přáním úspěchu. Na jediného mravného člověka připadne devět set devadesát devět patronů mravnosti; je ale lepší mít co do činění se skutečným vlastníkem mravnosti, než jenom s jejím dočasným strážcem.“ (Thoreau 1849, 25)

Tento problém občanské pasivity je pro Thoreaua zásadní překážkou ve vybudování lepšího vztahu mezi státem a jeho občany. Cítí, že je třeba učinit tak, aby si občané uvědomili, že mohou plnit svou přirozenou aktivní roli ve společnosti. Bez občanů by stát totiž neznamenal nic. Thoreau je jednoznačně proti občanské strnulosti

a cítí, že z této pasivity a zahleděnosti na všední věci je třeba se vymanit. Vyzývá k aktivitě, kterou by lidé měli projevovat ve veřejných záležitostech. V tomto smyslu by se dalo říci, že Thoreau nabádá k jisté formě občanského aktivismu, jež vidí jako jediný možný způsob, jak pozitivně ovlivnit dění ve společnosti.

Námítka, která musí v reakci na toto tvrzení zákonitě přijít spočívá v tom, že tu přeci existuje legitimní a mocný nástroj, který dává lidem možnost aktivně ovlivňovat politiku daného demokratického státu. Tímto nástrojem jsou svobodné volby. Volby jsou způsobem, jak občané daného státu pravidelně vyjadřují svou představu o budoucím politickém směřování, a tím se podílejí na správě věcí veřejných. Proč se tedy Thoreau nespokojí s volbami jako dostatečným nástrojem pro vyjádření svobodné politické vůle?

Thoreau je přesvědčen o tom, že volby nutně podléhají, do jisté míry nevyhnutelné, chladně pragmatické povaze většinové společnosti. To znamená, že lidé raději volí dle principu účelnosti, tedy dle toho, co jim v běžném životě zajistí kontinuální pohodlnost jejich existence, bez ohledu na to jestli je tato volba morálně ospravedlnitelná. Takto koncipovaná volba je tedy často pouze vyjádřením touhy po užitku, bez přítomnosti morálních zásad, které by ji potvrzovaly. Thoreau vyrazí vstříc tomuto faktu s myšlenkou o nedostatečnosti voleb, jako absolutního garantu spravedlivé politiky. Volby proto považuje jen za část osobního podílu na správě věcí veřejných, která nemůže plně dostačovat. Podle Thoreaua se moudrý člověk nemůže jednoduše spokojit s tím, že vhozením volebního lístku do urny končí jeho role ve starosti o obec. Jakým způsobem však nasměrovat většinu společnosti k tomu, aby přemítala o podstatných věcech, spravedlnosti, pravdě či lidské přirozenosti, aniž by kladla větší důraz na starost o potřeby běžného života? A není právě tato pohodlnost dominantní součástí lidské přirozenosti?

Na tyto otázky nepostkytuje Thoreau příliš relevantní odpověď. Setrává ve víře v přirozený lidský smysl pro dobro a spravedlnost. Jediné co však brání onomu univerzálnímu dobru a spravedlnosti projeviti se naplno, je lidská pohodlnost. Mnozí lidé vidí jisté nespravedlnosti, které na nich pachají zákony a vláda, nicméně nejsou schopni aktivně se zasadit o nápravu těchto věcí. Mají obavy z následků, které by toto jednání mohlo mít na jejich dosavadní ustálený život. Raději se podřídí nespravedlivému zákonu s tím, že úroveň jejich života nebude ohrožena, než by svým odmítnutím poslušnosti či jiným druhem občanského protestu cokoli riskovali. Tento

strach ze změny, spočívá v jisté svázanosti běžného člověka, která je podmiňována různými socioekonomickými faktory.

Z tohoto úskalí vidí Thoreau cestu v aktivní angažovanosti uvědomělých jedinců, kteří by měli jít příkladem zbytku společnosti. Pokud tito jedinci oprávněně upozorní na konkrétní chyby v systému spravedlnosti, měla by většinová společnost, díky svému přirozenému smyslu pro dobro a spravedlnost, patřičně zareagovat. Ve smyslu vyjádření aktivní podpory v dané záležitosti. Samozřejmě nepovažuje takovýto stav, kdy je většina společnosti lhostejná k určitým zásadním věcem, za vhodný. Raději by viděl více spontánní politické aktivity běžného občana, ve věcech které se týkají správy jeho obce, nicméně v dané stavu věcí je angažovanost uvědomělých jedinců, zřejmě nejlepším způsobem jak čelit možným politickým či morálním nespravedlnostem. Podle Thoreaua by se lidé měli více podílet na formování spravedlivé struktury společnosti, a to skrze aktivní reflexi politické skutečnosti.

2.4 Thoreau a Sokratés

V pohledu na většinovou společnost se Thoreau příliš neodlišuje od Sokratova mínění o masách. Stejně jako Sokratés, i on si uvědomuje, že lidé mnohem více hledí na povrch věcí, aniž by si mnohdy byli vědomi jejich opravdové podstaty. Oba shodně předpokládají, že pravda většinou leží někde mimo dosah majoritní společnosti. To znamená, že pouhá početní převaha jistých názorů na určité téma nemusí nutně potvrzovat jejich pravdivost. V tomto ohledu jsou jejich názory velice podobné, nicméně metody kterými této skutečnosti čelí se výrazněji liší. Na rozdíl od Sokrata je Thoreau ochoten postavit se nespravedlnosti tím, že poruší zákony společnosti, ve které pobývá. A i když tak činí s nejlepšími a spravedlivými úmysly, Sokratés by toto nikdy nepřipustil. Tento rozdíl je dán odlišností politických reálií. V čem konkrétně však tato odlišnost, podněcující rozdílné způsoby jednání obou osobností nacházejících se v obdobných pozicích názorových disidentů, spočívá?

Hlavní rozdíl tkví v podobě a nastavení občanských společností, ze kterých oba pocházejí. Zatímco se aténská polis vyznačuje obdivuhodnou mírou občanské participace na věcech týkajících se obce a politickém dění vůbec, o Thoreauově době a politickém prostředí se to takto říci nedá. Postoje obou osobností jsou nutně determinovány právě společenskými prostředími, ze kterých vyházejí.

Úcta k zákonu v tehdejší aténské společnosti byla hluboká a nezpochybnitelná. Navíc byla tato úcta posílena tradiční představou o řádném občanu, jehož výsadou a ctností je právě aktivní politický život. V „Sokratově polis“ byli lidé pobízeni k činnorodé aktivitě při utváření politiky obce, a to hlavně ze strany politické reprezentace, která měla upřímný zájem na této spoluúčasti. Pravidelně se konaly debaty na veřejném shromaždišti (Agora), kde se lidé mohli svobodně vyjádřit a diskutovat dění v obci. Ctností každého uvědomělého občana byla účast na těchto shromážděních. Účastí občané potvrzovali svou osobní a politickou svobodu. Takto nastavené politické prostředí daleko lépe odráželo potřeby svých občanů, a zároveň bylo jistou prevencí před možností zneužití zákonů a spravedlnosti, ze strany volených zástupců. Díky tomu, že se mohla občanská společnost velkou měrou vyjadřovat a podílet na dění v obci, byl prostor pro uplatnění neposlušnosti velmi malý.

Zatímco v tehdejších Aténách bylo podílení se na správě obce výsadním a hojně využívaným právem každého občana, v USA 19. století tomu tak jednoznačně nebylo. Tato skutečnost byla podmíněna jistými odlišnostmi povah obou demokracií. Američtí občané, jak Thoreau naznačuje, ani v nejmenším nevykazovali takovou míru angažovanosti jako ti aténští. Situace byla taková, že pasivita veřejnosti, která byla ponížena na úroveň periodických „odevzdáváčů“ hlasovacích lístků, se zpětnou vazbou nutně odrazila na přístupu vládnoucí moci k ní. V tomto stavu se projevila ignorace politické reprezentace vůči občanům stejně tak, jak to platilo i v opačném gardu. Chyběla zde aktivní politická činnost běžných občanů. Tuto roli brali na sebe jednotliví občanští aktivisté, mezi něž by se dal Thoreau bezpečně zařadit. Občanská neposlušnost byla tedy vhodnou možností jak se postavit tomuto stavu politické strnulosti, která narušovala „*principy společenské kooperace*“. (Rawls 1995, 216)

Nyní je třeba ukázat jak se příslušné společnosti vypořádaly s faktem jisté odlišnosti, která byla oběma osobnostem vlastní. Důležité je uvědomit si v čem spočívala jejich aktivita, a v čem jsou podstatně rozdílné oba přístupy. Je třeba říci, že se Sokratés v žádném případě nestavěl proti zákonům a obci. Jeho aktivita spočívala

v péči o duši a obec. V Sokratově případě nešlo o nějaký přímý konfrontační způsob boje, jeho metoda spočívala ve vzdělávání občanů, kteří takto poučení, měli v budoucnu tvořit základ spravedlivé společnosti. Tato činnost zůstala nepochopena a stala se obětí dezinterpretace. Sokratés byl obcí odsouzen díky neoprávněnému strachu o zachování společenské integrity. Tímto pošetilým rozsudkem byl vyloučen ze společenství jako nežádoucí prvek, aniž by o to nějakým způsobem usiloval.

Thoreau byl společností také odsouzen, avšak na rozdíl od Sokrata se ze společnosti svým jednáním vyloučil záměrně, neboť v dané situaci neviděl lepšího východiska. Thoreau porušil zákon ze své vůle, a s následky které toto chování muselo nutně vyvolat, jednoznačně počítal. Jeho činnost spočívala právě v onom aktivním ohrazení se vůči nespravedlnostem přítomným v politickém prostředí. Tato snaha aktivně se vymanit z poslušnosti vůči nespravedlivé vládě měla za následek otevření debaty ohledně nezpochybnitelnosti autorit ve státě. Záměrem bylo vyvolat společenskou diskuzi, upozornit na nespravedlnosti a popřípadě způsobit jejich nápravu. Thoreau se snažil vytrhnout občany z politické letargie, která způsobila, že se tehdejší vláda nezdravě odcizila jejich vůli. Nebyl to však jednostranný apel směřující pouze ke kritice vládní politiky, jednalo se především o morálně-politický manifest zaměřený na běžné občany. Bylo Thoreauovým úmyslem jít příkladem společnosti v situacích, kdy hrozilo ohrožení spravedlnosti a přirozenosti.

2.5 Shrnutí

Zřejmě nejzásadnějším aspektem Thoreauovy eseje je snaha o představení fenoménu občanského aktivismu jako nejúčinnějšího prostředku participace občanů na utváření konkrétní struktury společnosti a politickém dění obecně. Občanská neposlušnost je pro něho krajním, avšak mnohdy jediným, způsobem projevu tohoto aktivismu. Vůle některých občanů více ovlivňovat dění ve státě je přirozená reakce na způsob, jakým se vládnoucí struktury vztahovali k jedinci v moderní době.

Tendence nepohlížet na člověka pouze jako na omezeného jedince, osudem předurčeného být členem stáda manipulovaného ze strany politických představitelů, je další výraznou stránkou Thoreauova myšlení. Thoreau odmítal toto masové myšlení, a snažil se vyšlapat si vlastní cestičku z této, pro něho nepřijatelné, situace. Byla to

snaha o vymanění se z všední role člověka, jako pragmaticky fungujícího ekonomického článku společnosti, která je mu automaticky předurčena jako jediná možnost bytí. Na základě těchto názorů by se mohlo zdát, že je Thoreau zastáncem jakéhosi ortodoxního individualismu. Nicméně tyto individualistické postoje uplatňuje výhradně ve vztahu k nespravedlivé vládě či jiné nespravedlivé autoritě. Thoreau nalézá východiska v lidské přirozenosti a autentickém smyslu pro dobro.

Snaží se stát mimo vládní politiku, která svým nespravedlivým jednáním poškozuje jiné subjekty. Odmítá poslušnost, aby tak mohl předejít důsledkům, které by jeho sympatizace s vládní praxí přinesla. V tomto ohledu je Thoreau přísně konsekvencionalistický, neboť se nechce smířit s faktem, že by se třeba i nepřímo podílel na jednání, které by mělo mít negativní důsledky na jiné osoby. Do své teorie zapojuje svědomí jako rozhodující faktor, který by měl být finálním arbitrem při posuzování oprávněnosti veškerého jednání. To znamená, že svědomí má být podle Thoreaua na hodnotovém žebříčku vždy o jeden stupeň výše než účta k zákonu.

Důležitým faktem je, že tato myšlenka neposlušnosti je v podstatě univerzální, a proto aplikovatelná v různých situacích. Samozřejmě, jak bylo v průběhu předešlých kapitol již několikrát zmíněno, je to způsob jak čelit nespravedlnost ve společnostech, které uznávají demokratické principy vlády. Thoreauova občanská neposlušnost se stala inspirací nejen pro jeho současníky ale i pro budoucí generace. Postupem času se stala hojně využívaným způsobem aktivního občanského odporu.

3. Hannah Arendtová: dějinné zakotvení

Hannah Arendtová se narodila roku 1906 v německém městě Linden. Vzhledem ke svému židovskému původu byla nucena rodné Německo po čase opustit, neboť ji hrozilo nebezpečí ze strany vládnoucí nacistické ideologie. Emigrovala nejdříve do Francie a následně pak do USA. Tato nepříjemná zkušenost s hitlerovským Německem a druhou světovou válkou je zlomovým okamžikem jejího života, a také se velmi výrazně podepsala v autorčiných pracech. Neméně podstatný vliv na její dílo měla i tzv. studená válka. Tyto zkušenosti nepochybně přispěly k tomu, že se Arendtová začala zabývat politickými teoriemi a zkoumáním podstaty některých politických pojmů. Faktem je, že se ve svých dílech nesnaží vytvořit žádnou komplexní politickou teorii. Způsob jejího bádání je spíše fragmentovitý, nicméně přesto velice přínosný, neboť zkoumá podstaty určitých důležitých fenoménů v politickém prostředí. Dílo H. Arendtové se stalo významným příspěvkem pro politickou vědu dvacátého století.

Ve svých spisech se často zabývá pojetím svobody a autority v moderních společnostech. Arendtová se snaží porovnávat antický a moderní způsob chápání některých politických pojmů (svoboda, autorita, moc, násilí atd.), aby tak upozornila na dějinou změnu, která se časem nutně projevila ve způsobu jejich uchopení. Tím přispívá k osvětlení podstaty některých politických a morálních hodnot, které postupem času ztrácely své původní významy. Arendtová věří, že dezinterpretace určitých zásadních politických pojmů může vést k jejich zneužití v politické praxi. Mimo jiné se také zabývala zkoumáním povahy totalitních systémů, o čemž napsala knihu *Původ totalitarismu* (1951). Toto dílo se stalo asi jejím nejznámějším počinem. Pro mou práci však budou stěžejní jiné autorčiny spisy, a to konkrétně kniha *Krise kultury*, která je součástí obsáhlejšího díla *Mezi minulostí a budoucností* (1963) a spis *O násilí* (1970).

Pokud jde o nastínění přístupu Arendtové k fenoménu občanské neposlušnosti, je třeba nejprve pochopit jak se autorka vztahuje k výše zmíněným pojmům svobody a autority. Tyto pojmy totiž hrají nezanedbatelnou roli v jejích uvažích o povaze zkoumaného fenoménu. Arendtová se snaží těmto konkrétním pojmům vrátit jejich, časem deformované a někdy i ztracené, původní významy. Její metodologie spočívá v definicích těchto mnohdy problematických politických pojmů a následné snaze o jejich porovnání s tím, jak je chápe moderní společnost. K samotnému tématu občanské

neposlušnosti se Arendtová vyjadřuje ve své eseji *Crisis of Republic* (1972), jejíž součástí je právě kapitola *Civil Disobedience* (Občanská neposlušnost). V této, česky dosud nevydané práci, se mimo jiné zabývá také postavami Sokrata a Thoreaua, jež zkoumá právě ve vztahu k neposlušnosti.

3.1 Definice základních pojmů autorita a svoboda

Autorita

Autorita je jedním z nejdůležitějších a nejzásadnějších pojmů, kterými se Arendtová ve své politické teorii zabývá. V souvislosti s pojetím tohoto fenoménu v moderní době hovoří o jisté krizi, ve které se autorita jako taková nachází. Arendtová tvrdí, že se chápání autority postupem času velmi vzdálilo svému původnímu významu, což sebou přináší určité zmatení při snaze o interpretaci její úlohy v moderní společnosti. Arendtová se nejdříve snaží tyto původní významy vyjasnit, aby bylo posléze možné definovat a pochopit dějinou změnu v pojetí autority.

Autorita je podle Arendtové jistá poslušnost vůči určitému stavu věcí ve světě, nepřipouštějící jakoukoli možnost zpochybnění tohoto daného uspořádání. Je to jakýsi hierarchicky založený vztah, který je všeobecně uznáván, aniž by však musel být nějakým způsobem zdůvodněn či jinak potvrzen. To znamená, že je tato relace brána jako závazná jak ze strany, která požívá statutu autority tak i ze strany, která je vůči ní poslušná. Jinak řečeno, podstata autority tedy není založena na jakémkoliv „přemlouvání nebo donucování“ (Arendtová 1994, 6), ale na určité přirozené poslušnosti, kterou není třeba jakkoliv podněcovat. Arendtová ve svém pojetí autority absolutně nepřipouští možnost vyžadovat si poslušnost silovým nátlakem. Není tedy možné, aby byla autorita prosazována jakýmkoliv vnějšími donucovacími prostředky včetně násilí. Tam kde je autorita vyžadována nějakými vnějšími zásahy, ztrácí se podle Arendtové její smysl, a nelze již mluvit o autoritě v jejím původním významu. Podstata autority tedy spočívá v účtě k danému stavu, kdy je tato účta založena víceméně na dobrovolné bázi. Proč je však nutné zabývat se autoritou? Jakou roli sehrává autorita v životě člověka?

Důležitým přínosem fenoménu autority do lidského života, je určitá možnost spolehnouti se na něco neměnného a stálého, na něco co člověku pomáhá orientovat se

ve světě, a dává jeho bytí smysl. Autorita je podle Arendtové potřebná pro konstituci jakéhosi životního horizontu budoucího směřování a pro zajištění určité kontinuity smysluplné existence. Člověk je vázán na minulost díky tradici, a právě autorita je její významnou součástí. Vztah k přirozené autoritě tedy do jisté míry determinuje člověka v jeho budoucím směřování.

Problém ztráty autority vnímá Arendtová jako významný posun k dezorientaci člověka v jeho bytí, neboť nemožnost opřít se o něco trvalého, směřuje ke vzniku světa, kde se vytrácejí veškeré spolehlivé základy existence. Tento fakt, vede podle Arendtové k procesu subjektivizace světa, který je typický pro rozvinuté moderní společnosti. Zmatení v užívání pojmu autorita (a nejde jen o tento konkrétní pojem) může podle Arendtové vést k možným politickým a sociálním nedorozuměním. Na základě těchto nedorozumění může docházet k jisté manipulaci těchto pojmů a jejich následnému zneužívání. Ztrátu tradičních hodnot autority Arendtová úzce spojuje se vznikem totalitárních systémů. Neboť právě totalitní ideologie dokážou umě využít této slabosti ve svůj prospěch, tím že často nahrazují ztracené významy autority jinými falešnými principy. Arendtová se o dezinterpretaci pojetí autority trefně vyjadřuje v následujícím citátu.

„Jakmile začneme hovořit o autoritě, koneckonců jednom z ústředních témat politického myšlení, připadá nám, jako bychom se ocitli v bludišti abstrakcí, metafor a slovních spojení, kde cokoli lze pokládat za něco jiného, protože nemáme zkušenost, a to ani v historii ani v každodenní zkušenosti, na niž bychom se mohli jednoznačně odvolat.“ (Arendtová 1994, 57)

Jakým způsobem se však autorita odráží v charakteru podstaty občanské neposlušnosti? Občanská neposlušnost je jedním z mnoha jevů, které vycházejí z potřeby reagovat na výše popsany stav zmatení a dezinterpretace autorit. Je to jakési vyústění nedůvěry občanů k falešnému pojetí autorit. Jak bylo řečeno, Arendtová spojuje autoritu s jistou přirozenou poslušností, nicméně v případě, že autorita začne ztrácet svůj původní význam, ke kterému tato poslušnost směřuje, je jasné že musí docházet k určitému zpochybnění role této autority. Odmítnutí poslušnosti k nesprávným autoritám je jedním z možných postupů jak tyto poměry změnit. Arendtová jasně upozorňuje, že krize autority, a z ní vyplývající možnosti manipulace, se nevyskytují jen u totalitních režimů ale mohou se objevit i v demokratických společnostech.

Svoboda

Svoboda je podle Arendtové nepopiratelnou součástí lidského myšlení a jednání. Svobodu rozděluje na vnitřní, která je absolutní a niterná, a svobodu vnější či politickou, jež podléhá omezení ze strany okolí, neboť existuje v prostoru lidského soužití, kde je nucena vyrovnávat se s ostatními. Vnější svoboda představuje každodenní zkušenost z faktu koexistence jedinců ve společnosti. Svoboda je univerzální cíl, jehož se snaží všichni dosáhnout, nebo lépe řečeno, všichni se snaží svobodě alespoň co nejvíce přiblížit. Arendtová nepovažuje vnitřní svobodu jedince, spočívající v jeho nitru, za dostatečnou. Za podstatnou považuje svobodu vnější, která je uskutečňována skrze lidské jednání. Člověk je svobodný do té míry, do jaké míry je svobodné jeho jednání ve společnosti. Politika je podle Arendtové ve své podstatě jakýsi způsob rozdělení a delegace svobody ve společnosti, a tuto politiku ovlivňují a utvářejí jedinci ve společnosti právě svým jednáním. Jednoduše řečeno, svoboda jedince může být zajištěna pouze prostřednictvím jeho jednání.

Svoboda, která spočívá v jednání probíhajícím v rámci veřejného a politického prostoru, tak jak ji chápe Arendtová, je důležitým faktem, jež utváří autorčin pohled na fenomén občanské neposlušnosti. Občanská neposlušnost není z hlediska Arendtové nic jiného, než způsob svobodného projevu politického jednání jedince, který tímto sleduje zachování určitých obecných svobod a spravedlnosti. V následující kapitole, která přístup Arendtové k tomuto fenoménu popisuje, bude patrné, že aktivní jednání, nebo-li vyjádření lidské svobody, je podstatným rysem problematiky odmítnutí poslušnosti.

3.2 Občanská neposlušnost v moderní společnosti

Arendtová své pojednání o daném fenoménu ve většině případů vztahuje na specifické politické problémy USA, konkrétně se jedná o různé události odehrávající se v 50. a 60. letech dvacátého století. V souvislosti s občanskou neposlušností často zmiňuje hnutí protestující proti válce ve Vietnamu, ale také hnutí usilující o rovnoprávnost afroameričanů a zrušení rasové segregace. Toto období (převážně se však jedná o 60. léta), plné sociálních a politických bouří, vytvořilo vhodný prostor pro aplikaci různých politických tlaků, včetně samotného aktu odmítnutí poslušnosti.

Občanská neposlušnost a odmítnutí poslušnosti z důvodů svědomí

Při definici daného pojmu se Arendtová snaží rozlišovat jednotlivá chování, která se obecně souhrnně označují jako občanská neposlušnost. Stejně jako výše zmiňovaný John Rawls, tak i Arendtová poukazuje na fakt, že termín občanská neposlušnost je ve své podstatě příliš generalizující. A proto rozlišuje mezi občanskou neposlušností a odmítnutím poslušnosti z důvodu svědomí. Jedná se o trochu konkrétnější pojetí občanské neposlušnosti, než jak ho chápal Thoreau.

U Arendtové spočívá toto rozlišení především v tom, že na rozdíl od občanské neposlušnosti, je odmítnutí poslušnosti z důvodů svědomí povětšinou aktem individuálním a také vcelku subjektivním. Odmítnutí poslušnosti z důvodů svědomí se tedy většinou odehrává v rovině osobního vyjádření nesouhlasu jedince s určitou skutečností bez toho, aniž by tento jedinec ve svém okolí aktivně vyhledával stejně naladěné spojence. Smyslem tohoto aktu tedy není upozorňovat veřejnost na konkrétní nespravedlnost. Odmítnutím poslušnosti z důvodů svědomí sleduje jedinec své vlastní vnitřní cíle, která nedává na odiv. Není v zájmu takového člověka, aby stál proti nějaké autoritě, jeho záměrem je pouze vědomě se vyhnout nějaké, svědomí odporující, skutečnosti a jaksi aktivně stát mimo ni.

Oproti tomu je občanská neposlušnost, v pojetí Arendtové, určitým jednáním spojujícím jedince se stejnými názory v hromadné občanské hnutí, které má za cíl veřejně upozornit na konkrétní skutečnosti. Záměrně je toto jednání uskutečňováno před zraky veřejnosti, neboť působením na společnost chce občanská neposlušnost dosáhnout změny v určité nespravedlnosti nebo jiné danosti odporující určitým principům. Arendtová považuje tento aspekt jisté masovosti za důležitou součást definice občanské neposlušnosti, a zároveň tvrdí, že účinnost takového hnutí nabývá na intenzitě přímo uměrně s počtem sympatizantů. Tedy, čím více lidí se nadchne pro tuto myšlenku, tím snáze je možné dosáhnout požadovaných cílů. Neznaменá to ovšem, že by občanská neposlušnost již od začátku nutně vyžadovala majoritní podporu. Spíše se snaží o přirozené a postupné vzbuzení sympatií ze strany veřejnosti.

3.3 Pojetí občanské neposlušnosti u Arendtové

Přístup Arendtové k definici občanské neposlušnosti je nápadně podobný Rawlsovu pojetí tak, jak ho definuje ve své knize *Teorie spravedlnosti* (1971), viz úvod. Není se zřejmě čemu divit, neboť oba vydali svá pojednání o tomto fenoménu téměř ve stejné době. Ke stejným závěrům je zřejmě vedla bezprostřední zkušenost s událostmi a náladami, které byly charakteristické pro USA let padesátých a šedesátých. Arendtová se o specifičnosti a krizi dané doby vyjadřuje takto:

„Neposlušnost vůči právu, civilnímu a trestnímu, se stala v posledních letech masovým fenoménem, a to nejen v USA, ale i ve velké části světa. Vzдор proti zavedeným autoritám, náboženským i sekulárním, sociálním i politickým, bude možná jednoho dne představovat úžasnou událost minulé dekády, na kterou budou lidé vzpomínat. Vskutku, zdá se, že zákony ztratily svou sílu. Viděno z vnějšku a s jistým historickým odstupem, nelze si představit jasnější znamení, které by mohlo lépe vyjádřit vnitřní nestabilitu a zranitelnost vlád a existujících systémů. Pokud' nás historie něčemu učí, tak tomu, že revoluci většinou přechází dezintegrace politického systému, a že příznačný symbol pro dezintegraci je postupující rozklad vládních autorit. Tento rozklad je způsoben neschopností vlády řádně fungovat, z čehož nutně vyplývají pochybnosti občanů o legitimitě samotné vlády.“ (Arendtová 1972, 69)

Předchozí citát věrně odráží charakter doby, na jehož pozadí představuje Arendtová svou koncepci fenoménu občanské neposlušnosti. Je to právě ona neschopnost systému pružně se přizpůsobovat běhu doby a jejím požadavkům, která se stává záminkou pro vznik různých občanských iniciativ a nezávislých hnutí. Oficiální autority se odcizují běžnému člověku, ztrácí svůj původní vliv, a proto přestávají být přirozeně uznávány. Nespolehlivé státní instituce a autority dostatečně nereagují na oprávněné požadavky občanů, což přispívá k prohloubení sociální deprese. Občanská neposlušnost je jednou z možných odpovědí na tento stav společenské krize. Podle Arendtové spočívá síla občanské neposlušnosti především v jisté akčním založení této iniciativy, jež přináší svěží vítr porozumění do oné společenské krize.

Arendtová se shoduje s J. Rawlsem v definici občanské neposlušnosti jako veřejného aktu, při kterém dochází k záměrnému porušení zákona. Předpoklad jisté

viditelnosti tohoto jednání je velice důležitý, neboť onen fakt, že se vše odehrává otevřeně pod dohledem (s podporou) společnosti je zárukou jisté oprávněnosti, což je hlavní argument pro uznání tohoto fenoménu jako součásti legitimního protestu. Občanská neposlušnost není revolucí, která by měla způsobit převrat v základních bodech uspořádání konkrétní společenské struktury, nýbrž je to způsob jak upozornit na dílčí nesrovnalosti.

Dalším důležitým hlediskem fenoménu občanské neposlušnosti, je nenásilná povaha tohoto jednání. Pro Arendtovou je použití jakéhokoli druhu násilí při aktu odmítnutí poslušnosti nepřijatelné. Použití násilí pro tyto účely je pro ni nepřipustné z důvodů základní povahy tohoto jevu. Problém leží v motivaci samotné podstaty fenoménu násilí, jejímž hlavním cílem je vynutit si poslušnost silou. Nejen, že je takovéto jednání amorální, ale navíc ve své podstatě závisí většinou pouze na síle užitých prostředků, a ne na síle názorů a pravdě. Jinak řečeno; jedinec, který bude disponovat násilnými prostředky, dostatečně účinnými (např. zbraněmi hromadného ničení), si prostřednictvím tohoto, může na většině vymoci svou vůli. Smysl občanské neposlušnosti tkví ve snaze naklonit si vyřejnost na svou stranu, nicméně násilí není tím správným nástrojem, jak tohoto cíle dosáhnout. Kde se však bere jistá „společenská poptávka“, která zavdává vzniku hnutím praktikujícím občanskou neposlušnost?

Občanská neposlušnost souvisí s problémem vymahatelnosti a nedostatečné působnosti práva stejně jako se zmíněnou krizí autorit v moderní společnosti. Poslušnost občanů vůči zákonům (autoritám) vychází podle Arendtové z jisté legitimacy jejich povahy, která jim je propůjčena vůlí lidu. Jinak řečeno; loajalita lidí k zákonům je přirozeně vynutitelná a spravedlivá pouze za předpokladu, že je takto nastavené pravidlo vymahatelnosti opřeno o mandát ze strany občanů. Arendtová tvrdí, že lidé se neustále vyvíjí, a ve svém životě permanentně touží po určité změně. Pokud se zákony s ohledem na tuto touhu mění a přizpůsobují nedostatečně rychle, a zároveň pokud nejsou schopny reflektovat vůli a mínění vlastních občanů, přichází nutně na řadu určitý vnější zásah. Takovým zásahem, který může způsobit tuto změnu je mimo jiné i akt odmítnutí poslušnosti. Jako příklad Arendtová uvádí změnu, která se v USA udála ve vztahu bílých američanů a afroameričanů. Arendtová tvrdí, že to nebyl zákon co způsobilo zrovnoprávnění afroameričanů, ale právě občanská neposlušnost a aktivita občanských hnutí, která svým působením zapříčinila změnu v uvažování lidí. Patříčné zákony byly změněny až následovně, již pod vlivem těchto okolností.

Arendtová tvrdí, že pro moderní společnost je charakteristická snaha neustále podrobovat zkoumání různé společenské fenomény (např. kriminalitu, násilí, chudobu, rasismus). K těmto účelům vznikají mnohé komise odborníků, které mají za úkol zkoumat tyto jevy. Arendtová však upozorňuje na fakt, že tyto výzkumy často končí ve svých výstupech na teoretické úrovni, a nepromítají se nijak v praktickém životě. Tvrdí, že laxní přístup (ze strany autorit) k řešení těchto sociálně patologických jevů, zapříčinil vznik různých občanských hnutí, které se snaží tyto věci aktivně řešit. Občanská hnutí si podle Arendtové mnohem lépe uvědomují potřebnost jisté akce a aktivity, která chybí ze strany autorit, díky jejich přebyrokratizované povaze. Touto aktivitou potvrzují svou politickou svobodu, a zároveň se ji snaží delegovat celé společnosti.

Arendtová poukazuje na fakt, že v právnickém prostředí často panuje představa o neposlušném jedinci jako o člověku, který svým způsobem horlivě vyžaduje od státní moci potrestání. S tímto pojetím neposlušného občana jako člověka usilujícího o trest jednoznačně nesouhlasí. Občanská neposlušnost podle Arendtové neusiluje o potrestání ze strany jakékoliv instituce. Hlavním cílem je totiž pozitivní změna dílčích problematických aspektů, nacházejících se v konkrétním politickém prostředí.

3.4 Sokratés a Thoreau v kontextu H. Arendtové

Sokratés

Arendtová považuje Sokratův případ za ukázkou odpovědnosti vůči určitým důsledkům vlastního jednání. Jádro věci spočívá v Sokratově přijetí nespravedlivého rozsudku. Sokratés nemohl uniknout z vězení, neboť by tímto podle Arendtové, potvrdil správnost výroku soudců a zároveň pošlapal své dosavadní skutky. Jeho jednání je v tomto smyslu přísně konsekvencialistické. Sokratés by se nemohl smířit sám se sebou, kdyby učinil tak, jak po něm jeho přítel Kritón žádal, tedy aby utekl z vězení. Stal by se cizím člověkem vlastnímu Já. Svědomí je podle Arendtové velmi účinným nástrojem prevence špatného jednání, jelikož nutí člověka čelit důsledkům svého jednání. A právě toto zafungovalo v případě Sokrata. Sokratés představuje podle Arendtové filosofa, který objevil fakt, že člověk nemá jistou odpovědnost pouze ke svému bližnímu, ale že se také má zodpovídat před soudem vlastního Já.

Thoreau

Hlavní rozdíl mezi Sokratem a Thoreauem vidí Arendtová ve vztahu k obci. Thoreau necítí takovou svázanost s obcí jako Sokratés, a proto svou argumentaci o neposlušnosti staví z větší části na osobní odpovědnosti. Arendtová souhlasí s Thoreauem v tom, že člověk nemusí celý svůj čas a úsilí na tomto světě podřídit boji proti všem nespravedlnostem. Jediné co musí jedinec udělat je vyrovnat se s určitou nespravedlivou skutečností na poli svého svědomí. Arendtová toto chápe jako jakési umytí si rukou nad něčím, s čím nechce mít člověk nic společného. To v praxi znamená nepodporovat jednání směřující k nespravedlnostem. Thoreauova neposlušnost podle Arendtové vychází z vnitřního přesvědčení člověka o závaznosti lidského svědomí, jako měřítka veškerého jednání. Z toho vyplývá, že Thoreauovo jednání je založeno na nepolitických, čistě morálních uvažích.

Evidentní dějinná změna v názorech obou autorů spočívá v rozdílném chápání politické role občanské neposlušnosti. Thoreau se zabýval spíše morální stránkou občanské neposlušnosti, jako vyjádřením osobního nesouhlasu s jistou nespravedlností. Jeho jednání samozřejmě sledovalo i politické cíle, ovšem vše se odehrávalo především na úrovni individuálního svědomí. Zatímco Arendtová povýšila občanskou neposlušnost na legitimní politický nástroj, který je ve své podstatě hromadný a dobře

organizovaný celek. Samozřejmě je tato rozdílnost dána růzností politických prostředí.

Co znamenaly osobnosti Sokrata a Thoreaua pro vědění tzv. západní civilizace? Arendtová poznamenává, že Sokratés i Thoreau, představují pro moderní pojetí občanské neposlušnosti velmi zásadní myšlenkovou základnu. Podle ní jsou oba tzv. *conscientious objectors*, nebo-li osoby, které ve svém jednání sledují primárně faktor svědomí. Sokratés ani Thoreau nechtějí podle Arendtové utvářet žádná pravidla a postupy „správného“ jednání, avšak jediné co ustanovují jsou jisté nepřekročitelné hranice, které by toto jednání nemělo přesahovat. Tyto hranice jsou tedy stanoveny negativním vymezením ze strany svědomí každého jedince. U Sokrata je tato skutečnost zcela evidentní ve způsobu, jakým k němu promlouvá jeho vnitřní hlas.

Z předchozího tedy vyplývá jednoduché pravidlo: jedinec by se měl vyhnout určitému jednání, jež by mohlo mít jisté negativní důsledky na jeho okolí. Arendtová však dodává, že tyto hranice nemohou být nějakým způsobem zobecněny, ale musí zůstat subjektivní. Nicméně poukazuje na jisté problémy, které mohou z tohoto subjektivního jednání vzejít. Může se jednat o případy, kdy svědomí jednoho může stát v přímém konfliktu se svědomím druhého. Pro demonstraci uvádí příklad Dr. Kinga, zasloužilého bojovníka proti rasové segregaci v USA, a guvernéra Rosse Barnetta, který rasovou segregaci aktivně bránil, za což byl následně odsouzen. Obě tyto osobnosti jednali podle svého svědomí, ale zároveň se jejich vůle staví do ostrého kontrastu. Arendtová toto jednání dle svědomí považuje za tenký led, který je dán subjektivní povahou svědomí každého člověka.

3.5 Shrnutí

Fenomén občanské neposlušnosti zdá se být, podle Arendtové, důsledkem ztráty přirozených autorit a důvěry v politiku ze strany občanů v moderních společnostech. S tímto přichází dezintegrace politického systému a jeho neschopnost reflektovat zájmy občanů. Zakládání občanských hnutí, které usilují o změnu některých, s touto krizí souvisejících skutečností, je jedním ze způsobů jak se moderní občanská společnost snaží ovlivňovat veřejné dění. Občanská neposlušnost vzniká tam, kde je určité společné přesvědčení o panujících nespravedlnostech či nedostatecích v politickém prostředí. Je to způsob, jak čelit nespravedlnostem a křivdám ve stavu, kdy je nemožné jakkoliv zapůsobit v jejich nápravu za pomoci legálních prostředků, nebo kdy je třeba napravit jistou obecnou přezíravost k těmto jevům. Arendtová konkretizuje tyto případy v souvislosti s americkými kostlivci ve skřini, jako je válka ve Vietnamu, vysoká míra ovlivňování veřejných věcí ze strany tajných služeb atd. Působení různých občanských hnutí a s tím související akt odmítnutí poslušnosti, je pro Arendtovou garantem jisté rovnováhy ve společnosti. Je to také záruka spravedlnosti ve stavu, kdy je vymahatelnost práva na špatné úrovni.

Pokud zákony dávají možnost vyjádření odporu vůči dané skutečnosti ve společnosti, je to potvrzení určité vyspělosti, a zároveň potvrzení legitimacy práva. Občanská neposlušnost je podle Arendtové forma dobrovolného sdružení založeného na tradičních hodnotách. Tato dobrovolná združení představují skupinu lidí, kterou spojuje určitý duch a smysl pro dosažení daného cíle. Občanská neposlušnost musí být zbavena jakýchkoli ideologizujících prvků, to znamená takových prvků a politických teorií, které by měly představovat nějaké plánovité (ve smyslu politických cílů) směřování do budoucna. Podstatou občanské neposlušnosti je dle Arendtové sledování krátkodobých cílů. Po jejich dosažení má být občanské hnutí rozpuštěno.

Arendtová tvrdí, že by občanská neposlušnost měla být uznávána stejně jako jsou uznávány různé zájmové a lobystické skupiny, které v politice působí. Chce aby občanská hnutí vystoupila ze svého stínu a stala se viditelnou součástí veřejných záležitostí, se kterou musejí různé politické síly vždy počítat. Podle Arendtové by mohla být občanská neposlušnost zařazena mezi již etablované politické instituce,

a mohla by tak pozitivně ovlivňovat dění v politickém životě. Uznáním občanské neposlušnosti jako legálního politického nástroje, lze podle Arendtové částečně čelit stavu krize, ve které se moderní společnosti nachází.

4. Václav Havel: dějinné zakotvení

Václav Havel, český spisovatel, dramatik a politik, se narodil v Praze roku 1936. Havel se stal jednou z nejdůležitějších postav československých dějin druhé poloviny dvacátého století. Pocházel z intelektuálsko-podnikatelské rodiny, což tehdy příliš nezapadalo do politického konceptu vládnoucího režimu. Vzhledem ke svému původu byl ze strany tehdejšího režimu šikanován, již od svých studijních let. Nejpodstatnější vliv na jeho dílo představoval právě fakt, že valnou část svého dramatického a spisovatelského období prožil v komunistickém Československu.

Od 60. let Havel pracoval v divadelním prostředí. V tomto období napsal několik her, publikoval různé články, a také se poprvé výrazněji zapojil do politického dění. Koncem šedesátých let veřejně kritizoval poměry panující v tehdejší režimu. Především se stavěl proti cenzuře, potlačování svobody slova a politickému monopolu vlády jedné strany. Po nešťastných událostech pražského jara, byl Havel pod vlivem nástupu normalizační éry nucen opustit divadelní prostředí, a v návaznosti na toto přišel následně zákaz hraní a publikování jeho her. Havel vstoupil do normalizačních 70. let jako zakázaný autor a politicky nepohodlný člověk. I po této perzekuci ze strany režimu, nepřestal nadále kritizovat tehdejší politické poměry, což ho automaticky pasovalo do role disidenta. Havel se později stal zřejmě nejvýraznější postavou československého disentu. Pro svou činnost byl velmi dobře znám i „na západě“.

Zlomovou událostí, která ovlivnila politické prostředí v Československu sedmdesátých let, byl vznik Charty 77, na jejímž vzniku se Havel významně podílel. Jednalo se o občanskou iniciativu, jejímž cílem bylo upozornit na fakt nedodržování základních lidských a občanských práv v tehdejší ČSSR. Charta 77 byla odvoláním na mezinárodní slib Československa a dalších zemí světa, který byl stvrzen podpisem dokumentu (Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě), na konferenci v Helsinkách roku 1975. Tento slib obsahoval mimo jiné právě i závazek o dodržování lidských a občanských práv. Prvními mluvčími Charty 77, se stali Václav Havel a filosof Jan Patočka.

Nejdůležitějším dílem, které má jistou souvstažnost se zkoumaným fenoménem občanské neposlušnosti, je Havlova esej *Moc Bezmocných* (1978). Zde se autor věnuje

podobě politického prostředí v tehdejší ČSSR, ale také tu představuje pojem *disidenství*, jako možnou odpověď na nespravedlivou povahu totalitního systému. Havel se ve svém díle nezabývá občanskou neposlušností jako takovou, nicméně disidenství je v jeho pojetí obdobnou formou občanského aktivismu, fungujícího ovšem ve specifickém prostředí nedemokratického režimu. Bude velice zajímavé srovnat oba fenomény, nalézt společné rysy, stejně jako nalézt body, ve kterých se obě myšlenky rozcházejí. V následujících částech této práce budou zmíněny jisté důvody proč se Havel občanskou neposlušností nezabývá, a proč je jeho ústředním tématem právě disidenství.

Při zkoumání díla V. Havla chci svoji pozornost zaměřit především na definici politického systému v ČSSR, dále na pojetí fenoménu disidenství, a v neposlední řadě na vznik Charty 77. Na základě těchto poznatků se pokusím vyvodit závěry plynoucí z autorova vztahu k občanské neposlušnosti.

4.1 O povaze totalitního systému v ČSSR

Tato kapitola je záměrně zařazena na začátek následujícího pojednání, neboť je velice důležité pochopit z jakého politického prostředí myšlenky Václava Havla vycházejí. Je nutné porozumět podstatám a mechanismům, které jsou pro tento politický systém specifické. Právě na základě osobní zkušenosti se specifickou povahou daného systému, ustanovuje Havel své politické myšlení.

Havel se snaží definovat novou podobu totalitního systému, která v ČSSR (ale i v jiných zemích tzv. východního bloku) zavládla v období šedesátých a sedmdesátých let. Tento společenský systém nazývá „*post-totalitním*“, kde slovo *post* nemá znamenat, že by tento systém již nevykazoval totalitní prvky, ale má být označením, které vystihuje v jistém smyslu umírněnější podobou totalitního zřízení. Jinak řečeno, Havel stále považuje tento systém za totalitní, nicméně jeho povaha se časem oproti „klasickému“ pojetí v jistých ohledech změnila.

„Ve společnostech post-totalitního systému je vyhuben všechen politický život v tradičním slova smyslu; lidé nemají možnost se veřejně politicky projevovat, natož se politicky organizovat; mezeru, která takto vzniká, zcela zaplňuje ideologický rituál.“ (Havel 1990, 27)

Havel tvrdí, že charakteristickým rysem zkoumaného systému je domnělá schopnost dávat lidem odpovědi na základní životní otázky. V této souvislosti hovoří o jisté dezorientaci člověka v moderní společnosti, a z toho vyplývající touze po integritě a jistém kontinuálním směřování. Tato touha má být v „*post-totalitním*“ systému naplňována ideologií státu. Jsou však životy, které se řídí ideologickými cíly, opravdu naplněny nějakým obsahem nebo se jedná pouze o prázdné či falešné formy? Je vůbec možné předkládat lidem jakýsi „generální plán života“, tak jak ho ideologie představuje?

Havel je přesvědčen, že ideologie dává člověku určitou životní jistotu, dává mu konkrétní směr a pocit sounáležitosti s něčím, co ho v jistém smyslu přesahuje. Právě z těchto důvodů bývá pro občany ideologické myšlení dosti přitažlivé. Tvrdí, že tento systém aspiruje na roli jakéhosi světského náboženství, které má lidem poskytnout vše, co si život žádá. Havel si je dobře vědom negativních skutečností, které z této situace jednoznačně vyplývají. Tím, že člověk přistoupí na tuto „hru“, a plně se odevzdá ideálům systému, ztrácí nad sebou samým kontrolu. Jeho vlastní vůle a rozum jsou zde nahrazeny něčím obecným, něčím co je jaksí dáváno shora, aniž by to mohlo být jakkoli ovlivňováno či zpochybněno. Systém do sebe takto absorbuje svobodnou vůli a přirozenost občanů, a člověk je tímto vydán na milost „vyšší“ moci. Přijetím takovéto ideologie se roztáčí kola zdánlivě nezastavitelného mechanismu (Havel hovoří o „*samopohybu*“ systému), který válcuje jakékoliv odlišné postoje a alternativy, čímž popírá přirozenou pluralitu lidského jednání a názorů. Obyčejný člověk je odříznut od možnosti aktivně se zapojit do politického dění, čímž upadá i jeho zájem o společenské a veřejné záležitosti. Lidé jsou odsouzeni k oddané poslušnosti, aniž by proti tomu mohli cokoli namítnout, a tak se stahují do vlastního světa osobních zájmů, kde je „*post-totalitní*“ systém rád vidí, neboť zde jsou pro něho „neškodní“. Tato praxe, spočívající v jistém ustanovení společných ideologických cílů a určitém odtržení člověka od společenských záležitostí, výrazně přispívá k možnosti manipulace se skutečností a občany.

V této souvislosti Havel hovoří o „*identifikace centra moci s centrem pravdy*“

(Havel 1990, 16). Stát manipuluje se svými občany právě na poli tohoto nebezpečného sjednocení. Takový systém má podle Havla obrovskou moc v tom, že může cokoliv vydávat za něco jiného. Za pomoci ideologie oportunisticky převrací principy a hodnoty ve svůj vlastní prospěch, zajišťujíc si tak vlastní kontinuální existenci. Pravda totiž vždy leží na straně ideologie. Jinak řečeno, stát buduje systematickou lež, která je občanům předkládána jako přirozený způsob existence ve společnosti. Podobnou zkušenost reflektuje i, v předchozích kapitolách zmíněná, H. Arendtová, která tuto skutečnost chápe jako krizi morálních hodnot a jiných politických principů.

Havel poukazuje na fakt, že lidé jsou schopni tyto lži systému rozeznat, nicméně nedovolí si oponovat, neboť jsou jejich životy v tomto schématu pevně zakořeněny. Raději žijí v souladu s touto lží, a tím v posledku tento systém podporují a legitimizují. Lidé se, jak Havel tvrdí, naučili vyjadřovat svou poslušnost vůči systému jaksi automaticky, ze strachu o možné dopady, které by mohlo jisté odchýlení se od daného standardu vyvolat. Podle Havla je strach nejdůležitějším faktorem, který jaksi pomáhá tmelit tuto lživou společnost. Nejde však primárně o strach emocionální, ale spíš o strach existenciální, tedy strach o pracovní místo, vzdělání potomků atd. Individuální odchylka od ideologické hry na sebe vždy přivolává určitý trest, který ve většině případů nepostihne jenom konkrétního člověka stavějícího se na odpor, nýbrž i jeho blízké. Tato skutečnost rozdělení spoluviny mezi nevinné, je mimojiné fungující nástroj prevence, před pokusy o zpochybnění podstaty systému. Systém tedy umí účinně předcházet „nebezpečným“ situacím, které by mohly vést k ohrožení jeho podstaty.

Havel tvrdí, že si „*post-totalitní*“ systém na svých občanech vynucuje poslušnost prostřednictvím jisté kolektivně nátlakové politiky. Ideologie si totiž od každého občana žádá veřejný souhlas s jejími cíli. Havel tuto myšlenku demonstruje na „případu zelináře“, který do své výlohy umístil ceduli s nápisem: *Proletáři všech zemí spojte se!*. Tím, že tuto ceduli umístil, však nevyjadřuje své přesvědčení a zaujetí pro danou výzvu. Podle Havla tím pouze plní roli, která mu zajistí další bezproblémové existování v rámci systému. Zelinář totiž nemá žádný eminentní zájem na naplnění své výzvy, pouze dělá to co je potřeba. Umístěním cedula se tak dále účastní lživé „*post-totalitní*“ hry, kterou tímto aktem zároveň napomáhá utvářet. Takto postavená struktura nucených vyvolávání prázdných hesel, která jsou záměrně uskutečňována na veřejnosti, v posledku pomáhá utužovat poslušnost občanů. Neboť vyhnout se tomuto, jak Havel

píše, „*rituálu*“ znamená jistě vybočení z řady, které se z kolektivistického hlediska musí potrestat. Havel tvrdí, že se tímto systém snaží na občany delegovat jakousi roli sebekontroly, kterou definuje jako „*samo-totalitu*“. Lidé se totiž v tomto prostředí naučili kontrolovat jeden druhého, což výrazně napomohlo k upevnění těchto zajetých systematických lží. Tato zdánlivě bezvýznamná záležitost s vyvěšováním vlajek a zdobením nástěnek nebo čehokoliv jiného, je podle Havla jedním z nástrojů jak občany stále udržovat ve falešné ideologické hře. Systém nutí občany participovat na tomto „*životu ve lži*“, který je zde vydáván za přirozený způsob existence ve společnosti. Následující citát ruského spisovatele a disidenta Alexandra Solženicyna, věrně dokresluje svízelnou roli běžné občana totalitní společnosti.

„Tak beznadějně jsme už klesli, že za každodenní skývu chleba se vzdáváme všech zásad, své duše, všech snah svých předků, všech příležitostí pro své děti – jen abychom neohrozili svou vratkou existenci. Nezůstala nám ani pevnost, ani hrdost, ani žár v srdci. My se nebojíme atomové smrti, nebojíme se ani třetí světové války (třeba se před ní nějak schováme), my se jen bojíme projevu občanské statečnosti! Jen se neodtrhnout od stáda, neudělat krok samostatně, abychom se náhle neocitli bez bílé veky, plynových kamen, povolení pobytu v Moskvě.“ (Alexander Solženicyn, 12. únor 1974)

Solženicyn i Havel chápou shodně roli systémové lži, která udržuje celý mechanismus totalitní společnosti v chodu. Tato lež může existovat jen díky lidem, kteří zavírají oči před každodenními nespravedlnostmi. Namísto řešení těchto problému se lidé naučili raději mlčet, což jim zajišťuje alespoň částečně klidný život. Alternativou k tomuto stavu „*života ve lži*“, je podle Havla „*život v pravdě*“. Je to způsob života, který vychází z přirozené lidské touhy poznat dané věci v jejich pravé podstatě.

„Život v pravdě“ jako vzpoura člověka proti jeho vnucenému postavení je naopak pokusem znovu se chopit své vlastní odpovědnosti; je to tedy akt zřetelně mravní. Nejen proto, že za něj člověk musí tak tvrdě platit, ale především proto, že není účelový: takzvaně „vyplatit se“ v podobě obecné nápravy poměrů se může a nemusí; po této stránce jde – jak jsem už řekl – o „hru vabank“ a stěží si lze představit, že by do ní soudný člověk mohl vstupovat z pouhé kalkulace, že se mu dnešní oběť bude zítra rentovat – byť jen formou obecné vděčnosti.“ (Havel 1978, 35)

Havel tvrdí, že život v pravdě je pro „*post-totalitní*“ systém významnou hrozbou, neboť se ze své podstaty snaží poodhalit falešné zdání, které je za pomoci ideologie, společnosti podsouváno jako jediný správný způsob života. Obava ze strany tohoto systému tkví, v jistém narušení celistvosti a monopolu falešné ideologické hry. Tato hra nemůže snést alternativu, neboť zpochybněním jejích lživých základů musela by se nutně zhroutit. Síla „života v pravdě“ nespočívá v míře kvantitativního zastoupení a mocenské přesile, nýbrž v tom, že dokáže působit na přirozenou morální odpovědnost a svědomí člověka. Za „*život v pravdě*“ považuje Havel jakýkoliv akt, kterým se občan snaží vymanit z ideologického sevření, a kdy jedná podle vlastní svobodné vůle a svědomí. Jedná se o určitý existenciální obrat k sobě samému, ke své přirozenosti a individualitě. Je to způsob jednání, které je založeno na přirozených „*intencích života*“, tyto intence (pohnutky) chápou pravdu jako „vyšší“ princip, a záměrně k ní směřují. Toto přirozené tíhnutí k pravdě je vlastní každému uvědomělému jedinci.

V „*post-totalitních*“ systémech tak na sebe narážejí dva různé způsoby života, které společně nemohou koexistovat. „*Život v pravdě*“ je pro totalitní ideologie nebezpečným jevem, neboť odhaluje lživé základy, na kterých celý tento systém spočívá. Podle Havla je „*post-totalitní*“ systém, v rámci zachování své kontinuální existence, nucen předcházet jakýmkoliv projevům „*života v pravdě*“. Kdyby tak nečinil, dříve nebo později by došlo k jeho zhroucení. Ze „*života v pravdě*“ vzniká dissent jako „*nejartikulovanější*“ východisko touhy po svobodě a autenticitě.

4.2 Étos disentu

Disidentství je podle Havla podmíněným produktem specifické doby a podoby státem praktikované politiky. Tento specifický stav politického prostředí, popisuje jako určitý druh schizofrenie, tedy jako jistou rozpolcenost, která se nejvíce projevuje v přístupu k opozici. Na jednu stranu si totiž stát, již nemůže dovolit surové potlačování veškerých názorových odchylek, což je dáno historickým vývojem politického prostředí, které se časem zformovalo do podoby „*post-totalitního*“ systému. Na druhou stranu však stát není zdaleka připraven na to, aby tyto odchylky formálně uznal jako legitimní opozici. Jinak řečeno, stát si již nedovolí odstraňovat své oponenty fyzickou likvidací nebo jinými přehnaně tvrdými tresty, což bývalo dříve běžnou praxí. Zároveň však není politická situace natolik uvolněná, ve smyslu míry demokratičnosti systému, aby došlo k legitimizaci těchto sil. Systém jako by nehybně ustrnul na jednom místě. Bez vůle k jakémukoliv pokroku pouze křečovitě brání své vydobyté pozice. Na tuto strnulost státního aparátu reaguje fenomén disentu, jako možná hybná síla, která je schopna změnit poměry tak, aby směřovaly k celkové demokratizaci a větší otevřenosti společnosti.

Podle všeobecného mínění, spočívá podstata disidentství v odvaze říci nahlas a veřejně pravdu, která je v „*post-totalitním*“ systému nucena skrývat se v myslích většiny občanů. Toto svobodné jednání samozřejmě počítá s negativní reakcí ze strany režimu, proti kterému vystupuje. Podle Havla však není pravdou, že by lidé tímto projevem sledovali primárně cíl státí se disidentem, a tím se politicky postavit na odpor proti systému. Havel tvrdí, že se lidé svým svobodným jednáním snaží především sledovat „*intence života*“, totiž chtějí žít svůj „*život v pravdě*“. Tato touha po pravdivém životě sleduje především obecné aspekty přirozené svobody člověka. Původní podněty k tomuto jednání jsou tedy většinou apolitické povahy. Lidé se prostřednictvím „*života v pravdě*“ snaží vytvořit alternativní a na systému nezávislé prostředí, které by naplňovalo jejich touhy po svobodě. Fakt, že s tímto přichází ze strany systému jisté odmítnutí a odsouzení, je jen vedlejším efektem této činnosti. Je to právě reakce raněného systému, který z takto jednajících lidí „*vyrábí*“ disidenty. Člověk se tedy v pozici disidenta často ocitne, aniž by o to jakkoliv usiloval. Je označen jako škůdce systému a jeho činnost za nelegitimní a podvratnou. Havel se o tomto faktu

vyjadřuje takto:

„Disidentem se člověk nestává tak, že se jednoho dne rozhodne pro tuto svéráznou kariéru, ale proto, že vnitřní odpovědnost, kombinovaná s celým komplexem vnějších okolností, ho prostě do tohoto postavení uvrhne: je vyhozen z existujících struktur a postaven do konfrontace s nimi. Na začátku nebylo nic víc a nic méně než úmysl dělat dobře svou práci – a na konci je cejch nepřítele.“ (Havel 1990, 39)

Havel chápe disidenství jako určitý postoj, který vzniká z přímé návaznosti na „život v pravdě“. Hlavním atributem disidentství je jistá občanská angažovanost fungující právě na idejích pravdivého života. Tato aktivita probíhá zpravidla veřejně, nicméně míra vstupování na veřejnost je nutně omezena totalitní povahou systému. Havel se brání představě, že by podstata disidentství spočívala ve sledování osobních cílů. Onen existenciální obrat k sobě totiž neznamená nějaké sobecké uzavření se svému okolí, ba právě naopak. Smysl této aktivity chápe Havel jako všeobecně prospěšnou činnost, prostřednictvím které se určití jedinci snaží apelovat na lidskou povahu přirozeně tíhnoucí k pravdě, která je v přímém kontrastu s totalitní ideologií. Je to právě disidentská činnost, která odvrhne běžné starosti života, a hledí si především morálních principů. V této souvislosti hovoří o střetu „*intencí systému*“ a „*intencí života*“. „*Intence života*“ představují pohnutky vzniklé na poli lidského svědomí a morálky. Oproti „*intencím systému*“, které míří k lživým ideologickým cílům, jsou tyto životní touhy autentické a přirozeně lidské. Disidenství znamená nejen aktivní zohlednění „*intencí života*“, ale také jisté cílené a do jisté míry organizované směřování k těmto principům. Smyslem této činnosti je vytvoření svobodnější občanské společnosti a vybudování určité alternativy, která by měla následně zapůsobit na změnu totalitního systému.

Disent, spolu s různými občanskými hnutími a iniciativami, vychází podle Havla z určitého „*nezávislého života společnosti*“. Tento nezávislý život představuje prostor, ve kterém se cítí „život v pravdě“ jako autentický projev přirozené lidské existence. Havel tvrdí, že touha po pravdivém životě je pevně zakotvena v člověku, ovšem ne každý je ochoten ji v tomto systému veřejně prezentovat. Nicméně, právě jedinci kteří se nestrachují veřejně se přiznat k „*životu v pravdě*“, vytváří základy pro onen „*nezávislý život společnosti*“. Bez ukotvení v těchto kruzích, by se dissent jen

těžko prosadil. Svou činností se disidentská hnutí snaží v praxi aplikovat principy „*života v pravdě*“. Všechna nezávislá hnutí, která ctí „*život v pravdě*“, působí svým alternativním přístupem na společnost, nikoli na samotnou strukturu systému. Jejich záměrem je nenásilně přesvědčovat veřejnost o nespravedlnosti systému, který je postaven na základech „*života ve lži*“. Disidentská a podobná hnutí představují pouze onu nejviditelnější část veřejnosti, kterou spojují obecné touhy po „*životě v pravdě*“. Jak by však měla vypadat změna politického prostředí a podle jakých kritérií by měla být zformována?

Při konstituci nového uspořádání společnosti by se společnost měla podle Havla „*oprotit od zátěže tradičních politických kategorií a zvyklostí, plně se otevřít světu lidské existence a z jeho analýzy pak teprve vyvozovat politické závěry*“ (Havel 1978, 40) - řešením tedy není ustanovení jakéhokoliv nového politického konceptu (ve smyslu zavedení nového -ismu), ale jisté zaměření se na člověka, na analýzu jeho povahy a role v moderní společnosti. Musí se od základu přebudovat vztahy ve společnosti, neboť jedině tak lze dosáhnout spravedlivého a demokratického stavu. Tento stav musí vycházet z existenciální podstaty člověka, a proto může být následně považován za autentický a spravedlivý. Takto si Havel představuje základy, na kterých by mohla být vybudována spravedlivá společnost a demokratické politické prostředí.

4.3 Charta 77

Havel považuje vznik Charty 77 za důležitou událost, která v normalizačních letech významně otřásla společností a celým politickým prostředím. Byl to pokus o prolomení hluboké společenské deprese, která měla svůj původ v okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy. Ve své podstatě znamenala Charta 77 veřejnou reakci na lživou povahu „*post-totalitního*“ systému. Tato reakce měla za následek sjednocení doposud „autonomních“ skupinek, iniciativ ale i jednotlivců, kteří se prostřednictvím různých činností kriticky stavěli proti systému. Základy Charty 77 byly položeny v rovině svědomí a morálních principů. Jednalo se tedy o autentickou a spontánní formu reakce na páchané nespravedlnosti, a ne o politickou kalkulaci, za niž byla Charta považována tehdejšími režimem.

Prvotní příčinou vzniku této iniciativy byla jistá potřeba vyjádřit se a reagovat na

proces, který režim vedl proti hudebníkům z undergroundového uskupení The Plastic People of the Universe. Tito hudebníci a okruh blízkých lidí, byli tehdejší režimem pravidelně šikanováni, zatýkáni a vězněni pro podvratnou činnost, jež měli soustavně vyvíjet prostřednictvím svého uměleckého vyjádření. Tento proces neustále persekuce ze strany státu, vyvrcholil roku 1976, kdy byly za údajné výtržnictví členové kapely zatčeni. Tato iniciativa Charty 77 vznikla z přesvědčení, že se stát svým soustavným pronásledováním a zatčením těchto umělců, doupouští porušování mezinárodně platných dohod. Charta se odvolává na mezinárodní dohodu o dodržování lidských práv, kterou ČSSR v minulosti podepsala a zavázala se tak k jejímu plnění. Byl to tedy především pokus o obranu lidských a občanských práv, které systém znásilňoval i přesto, že se v mezinárodní smlouvě zavázal k jejich dodržování.

Havel vidí v tomto případě střet „*života ve lži*“, který představoval zkostnatělý systém, s „*životem v pravdě*“, jež zde představovala skupina svobodně tvořících umělců a hudebníků. Tito lidé neměli ve své činnosti žádné politické ambice, pouze se snažili svobodně dělat to, co je doopravdy bavilo, tedy tvořit hudbu a vyvíjet „svou“ uměleckou činnost. Havel tvrdí, že se útokem na tuto skupinu spustila jistá vlna solidarity u určité části veřejnosti, neboť bylo zřejmé, že se systém snaží útočit na základní apolitické projevy svobody. Tyto události významně napomohly sjednotit občany s podobnými názory na tehdejší režim. Mnoho občanů pochopilo, že proces s „Plastiky“, kteří neměli absolutně žádné politické cíle a jejichž činnost byla politice na hony vzdálena, znamenal frontální napadení obecných lidských svobod. Charta 77 byla nepochybně (nenabízela žádná politická řešení, či alternativy) reakcí na nespravedlnosti, které tehdejší systém páchal. Byl to pokus bránit alternativní kulturu, která úzce souvisí s nezávislým životem společnosti. Svobodná kultura má podle Havla jistou schopnost přispívat k sebeuvědomění společnosti, což má za následek jistou reflexi společenského klimatu, která vede k otevřenější občanské společnosti. Charta 77 představovala svobodný projev odpovědných občanů. Byl to produkt probouzejícího se občanského vědomí a touhy po otevřené participaci na věcech veřejných. Podle Havla se Charta snaží vynutit si dodržování platných zákonů, neboť ze strany vládnoucí politické moci často dochází k významové manipulaci společných norem.

Tento občansky pozitivní efekt, jaký Charta nepochybně měla, se však musel následně vypořádat s povahou politického prostředí, ze kterého vzešel. Režim si byl možnou existencí tohoto pozitivního dopadu na občanskou společnost také vědom,

a proto hbitě zaregoval. Výsledkem byl vznik tzv. Anticharty, což byla masivní kampaň režimu, která měla za cíl zdiskreditovat původ Charty 77. Tato zoufalá obrana režimu byla účinná, díky mocné propagandě zajišťující její ospravedlnění mimojiné tím, že byla veřejně uznána většinou nejznámějších osobností kultury tehdejší doby. Přes všechny útoky systému, však Charta 77 měla velmi důležitý dopad na společnost. Byl to především demonstrativní důkaz o nespravedlivosti a lživosti daného systému, což mnozí občané i přes mnohé pokusy o znedůvěrohodnění původu Charty 77, velmi dobře pochopili.

4.4 Disent jako podoba občanské neposlušnosti

Pokud jde o srovnání disentu a fenoménu občanské neposlušnosti, tak jak byla povaha tohoto fenoménu definována v úvodu práce, jsou obě tyto obecné činnosti v podstatě identickým vyjádřením odpovědnosti svědomí a touhy po svobodě člověka, žijícího v prostředí moderní společnosti. Disidenstká činnost se totiž obdobným způsobem jako občanská neposlušnost zaměřuje na konkrétního jedince a jeho subjektivitu. Společným znakem obou těchto myšlenek je návrat k člověku a jeho přirozenosti, k základním morálním principům a autenticitě lidského života. Obě tyto iniciativy jsou apriori nepolitické, a jejich hlavním smyslem je aktivně se podílet na konstituci otevřené a spravedlivé občanské společnosti.

„Bez mravního základu, bez přesvědčení, které není věcí opportunity, okolností a očekávaných výhod, žádná sebelépe technicky vybavená společnost nemůže fungovat. Morálka však zde není k tomu, aby společnost fungovala, nýbrž prostě k tomu, aby člověk byl člověkem. Nedefinuje ji člověk podle libovůle svých potřeb, přání, tendencí a tužeb, nýbrž ona to je, která vymezuje člověka.“ (Patočka 1977)

Právě k těmto mravním základům, které by měly propojovat, sjednocovat a usnadňovat lidem soužití ve společnosti, se dissent hlásí a pokouší se je uvést v praxi. Občanská neposlušnost a různá disidenstká hnutí shodně usilují o zachování spravedlnosti v rámci určité společnosti. Shoda mezi těmito dvěma postoji mimojiné panuje i v tom, že jsou principiálně veřejné a nenásilné. Disidenstká hnutí jsou však samozřejmě nutně postavena na určitých „skrytých“ aktivitách, což je dáno právě

nedemokratickou povahou systému. Tyto „skryté“ aktivity (samizdat, různé alternativní kulturní činnosti apod.) pomáhají vytvořit základnu pro onu nejviditelnější část nebo snad špičku disidentského ledovce, která působí na veřejnosti.

Přestože se tyto činnosti v mnoha bodech shodují, jsou zde přeci jenom jisté rozdíly, které jsou dány především původním společensko-politickým prostředím. Občanská neposlušnost vzniká obvykle ve společenském klimatu, které se vyznačuje určitou mírou demokratizace. V demokratických společnostech existují jisté předpoklady pro pochopení definované povahy neposlušnosti. Díky jisté otevřenosti demokratické občanské společnosti a hlavně díky uznání politického pluralismu, je možné do jisté míry tolerovat charakteristické „praktiky“ občanské neposlušnosti. Je tedy otázkou, zda-li by neposlušnost měla šanci na úspěch v prostředí „*post-totalitního*“ systému?

Vzhledem k tomu, že tento systém potlačuje jakákoliv vyjádření opozičních názorů, hrálo by porušování zákonů, tak jak ho občanská neposlušnost uplatňuje, do karet režimu. Neboť režim by mohl své oponenty „legitimně“ označit za jakési kriminální živly, které si zaslouží trest, a tím před veřejností ospravedlnit potírání těchto faktorů, jako nezbytně nutné činnosti pro pokojné fungování státu. V tomto směru je základní princip občanské neposlušnosti, tedy princip porušení zákona v rámci zachování spravedlivé společnosti, pro nedemokratický systém vesměs nepoužitelný.

Havel tuto skutečnost potvrzuje a dodává, že v „*post-totalitním*“ systému jsou jisté tendence označovat dissent za podvracečská a teroristická hnutí. Toto vše je samozřejmě činněno s úmyslem zdiskreditovat před veřejností názorové oponenty. Havel se k legální povaze disidentské činnosti a různých občanských hnutí, které působí v rámci „*post-totalitního*“ systému panujícího v ČSSR v 70. letech, vyjadřuje následovně:

„Jejich práce je tedy založena na principu legality: vystupují veřejně, otevřeně, a nejenže trvají na tom, že jejich působení je v souladu se zákonem, ale dodržování zákonů si dokonce před sebe kladou jako jeden z hlavních cílů svého úsilí.“ (Havel 1978, 44)

Havel si je vědom skutečnosti, že právní řád v „*post-totalitním*“ systému hraje do jisté míry roli pouhé zástěrky, která má sice svou platnost, nicméně spravedlnost

a politická praxe se jaksí stejně řídí vlastní ideologickou zvláštností. V této souvislosti je tedy nutné položit si otázku, jaký smysl má boj, který se řídí těmito „prázdnými“ zákony, i když si jejich prázdnotu plně uvědomuje? Nebylo by tedy účinnější ignorovat tyto zákony, a jednat pouze dle „*intencí života*“?

Havel tvrdí, že „*post-totalitní*“ systém je nadměrně zatížen vysokou mírou byrokracie a velmi si potrpí na všemožná oficiální nařízení, normy, regule a jiné formy této „vlády papíru“. Tento byrokratický řád funguje na první pohled dobře, nicméně v tváři tvář praxi je jasné, že se metody jeho naplnění přičítají jakékoliv spravedlivé praxi. Výkon orgánů moci je tedy mnohdy manipulován, nicméně stále výrazně závisí na oné byrokratické mašinérii. Život a jeho přirozenost je v takovém systému podřazen umělé organizaci, která je zajišťována právě díky těmto zvláštním úředním mechanismům. „*Post-totalitní*“ systém je podle Havla schopen fungovat právě jen v prostředí které lpí na striktně byrokratickém uspořádání společnosti. Proto je tedy nutné zaměřit se na tento fakt, a v rámci spravedlnosti se snažit aplikovat techniku, kterou Havel nazývá „*braní za slovo*“. Zdánlivá výhoda systému spočívající v byrokratickém diktátu, je za pomoci nálehavého trvání na dodržování platných regulí a zákonů, obratem využívána proti systému samotnému. Nejviditelnějším projevem této obrany vůči systému se stala právě výše zmíněná iniciativa Charty 77. Profesor Patočka se k vlivu Charty 77 na veřejnost vyjadřuje následovně:

„Fakt, že protivníci Charty 77 v oné divoké kampani rozpoutali vášnivou polemiku bez ohledu na fakta, na skutečnosti, že operovali neprokázanými tvrzeními, že nás kaceřovali dříve, než svůj názor mohli říci jedině kompetentní instituci, že nás nechali utloukat zřejmě manipulovanými rezolucemi, získal nám doma i v cizině více sympatií, než jsme si troufali očekávat. To je již samo důležitým výsledkem, nevina a slušné vystupování je rovněž mocný faktor politické skutečnosti. Zákonnost vystoupení Charty, fakt, že celý její cíl je pěstění zákonitosti bez výjimečné a veřejně kontrolované, zřejmá nechť protivníky přistoupit na tuto zásadu rovnosti občana před zákonem, uhýbání od věcného k osobnímu, to vše nám získalo mnoho politické půdy a donucuje protivníka, aby si uvědomil, že musí hledat nové prostředky boje než je pouhé velkopanské utloukání průhlednými báhorkami, o protistátních centrech a odmítání diskuse s domněle kompromitovanými.“ (Jan Patočka Praha 8. března 1977)

Na předchozím citátu je jasné patrné, jaký smysl měla snaha disentu, mít při

svých činnostech pevnou oporu v zákonech. Stejně jako občanská neposlušnost, i dissent a jiné občanské iniciativy, pracují ve svém snažení se sympatiemi veřejnosti. Tyto sympatie jsou významnou oporou a legitimizací daných postojů a postupů. Tato snaha o přidržování se zákona je podstatnou součástí základní povahy disidentské činnosti. Rozdíl tkví v metodách jakými se dissent a neposlušnost snaží dosáhnout pozitivního občanského ohlasu. Jak již bylo výše zmíněno, onen rozdíl se nachází ve vztahu k právu, jež je determinován podobou politického prostředí.

Disidenství je projevem nespokojenosti nad nespravedlnostmi panujícími v nedemokratických režimech. Odbojem a možnými násilnými postoji vůči režimu je podle Havla nepřiměřený, neboť v „*post-totalitním*“ systému nepanují takové podmínky aby bylo možné čelit jeho povaze těmito prostředky. Násilí je tedy v disidentských kruzích chápáno jako nepřipustný prostředek v boji za spravedlnost. Shoda občanské neposlušnosti a dissentu tkví v tom, že oba tyto postupy považují za vhodné vzbudit u veřejnosti určité přirozené sympatie. Oba přístupy jsou si vcelku blízké, liší se pouze v jistých výše zmíněných ohledech. Nicméně jejich původní smysl a cíle, které při svých činnostech sledují, spolu sdílejí.

4.5 Shrnutí

Disidenství jako nejviditelnější forma „*života v pravdě*“ je činnost, která má za cíl navrátit člověka do role občana starajícího se o své okolí, a který se podílí na správě obce do níž náleží. Je to snaha o vystoupení z rozjetého vlaku manipulace, řízeného mocenských silami shora. Jedině návratem moci do rukou občanů se může společnost svobodně a přirozeně rozvíjet a fungovat. Disent a občanská neposlušnost mají v tomto smyslu společné cíle, neboť vkládají moc do rukou svědomitého občana, počítajíc s nadřazeností morálních principů nad zákony. Jde tedy hlavně o to, aby život nesloužil zákonům, nýbrž právě naopak, aby zákony sloužily a podporovaly přirozený život občanů, aby tedy tvořily jeviště života a zároveň k němu nepsaly scénář. Nejdůležitější sférou společnosti tedy není její právní systém ale míra otevřenosti a svobody působící v občanské společnosti. Tyto zmíněné skutečnosti jsou jednoznačně vlastní také autorům, kteří byly v této práci zkoumány. Havlův případ je však specifický právě díky prostředí, ve kterém se jeho myšlenky rodí. Na rozdíl od Thoreaua a Arendtové, kteří vycházeli z prostředí více či méně demokratických, Havel je nucen pracovat se zcela jinými podmínkami. Proto nelze ve spojitosti s Václavem Havlem hovořit o občanské neposlušnosti v klasickém pojetí. Ta je v tomto případě nahrazena disidenstkou činností, která však ve společenském kontextu plní velmi obdobné cíle.

Disent je ve své podstatě také občansky neposlušný, nicméně pouze v rámci určitých specifických možností. V Havlově pojetí je to neposlušnost vůči nepřirozenému pojetí života společnosti, jež je nezdravě veden ideologizovanou manipulací. Vzpoura a boj disentu je namířen proti veškerým tendencím, které se snaží odcizit člověka přirozené povaze jeho existence ve světě, a zbavit ho jeho morální integrity. Disent je neposlušný vůči lživé ideologii, jež potlačuje svobodu člověka a podsouvá mu falešné a účelově vykonstruované principy. Jednotícím prvkem obou přístupů je vztah a jisté zohledňování základních morálních a přirozených, lidských principů. Obě činnosti jsou si vesměs velmi podobné až na problém, který vychází z rozdílnosti politických prostředí

Havel byl zcela jistě obeznámen z podstatou fenoménu občanské neposlušnosti, nicméně aplikace této myšlenky v plné šíři, v prostředí komunistického režimu

nepřicházela v úvahu. Nicméně oba přístupy (občanská neposlušnost i disidentská činnost v pojetí Havlově) se zaměřují na identické principy a stejně tak na prosazení jisté aktivní role občana ve společnosti. Myšlenkovou základnu obou těchto fenoménů tvoří jistá důvěra v člověka a jeho přirozenost, která se řídí základními morálními principy. Důležitou roli zde hraje pojem svědomí, které je postaveno jaksí do středu veškerého myšlení a jednání. Havel má velmi blízko k postavě Platónova Sokrata. Oběma je totiž vlastní pozice filosofa-disidenta, tak jak byla popsána ve výše uvedé kapitole o Sokratovi. Důležitým pojítkem těchto dvou postav je způsob jakým se oba vztahují k zákonu a vlastní obci. Jejich jednání vychází z úcty k daným zákon, a jejich důsledném dodržování. Sokratovské pojetí demokracie, jako neustávající činnosti spočívající v péči o obec, se významně podílelo i na formování role občana v moderní společnosti. Je zcela nepopíratelné, že v evropském kontextu (a nejen v něm) zanechal Sokratův potažmo Platónův odkaz nezanedbatelný otisk v pojetí demokracie a občanství, jež byl určitou inspirací i pro Václava Havla.

5. Závěr

Občanská neposlušnost je nedílnou součástí moderního pojetí svobodné občanské společnosti. Tento fenomén se svým dějinným působením významně podílel na utváření současného pohledu na demokracii, a její funkci v sociálním a politickém kontextu moderního státu. Stal se také hybnou silou pro mnohé historické změny, které měly za následek obrat v chápání role občana ve společnosti. Ozdravující působení občanské neposlušnosti na společnost se projevilo nejvíce v určité obrodě, mnohdy ztraceného, povědomí o potřebě občanské participace na správě věcí veřejných. Je zcela evidentní, že podstatnou součástí či lépe řečeno podmínkou pro konstituci opravdu demokratické a svobodné společnosti, je zdravá občanská společnost tvořená ze svědomitých jedinců, jež se nezdáráhají veřejně postavit proti nespravedlivé mocenské zvůli. V průběhu dějin se ukázalo, že oficiální mechanismy, kterými demokratická zřízení disponují často nestačí pokrýt všechny aspekty vyplývající z povahy moderní společnosti.

Když jsem se v průběhu práce seznamoval s mnohými prameny a názory, které se občanskou neposlušností zabývají, bylo zřejmé, že je přínos tohoto fenoménu chápán veskrze velice pozitivně. Občanská neposlušnost totiž ve svých postupech zpravidla preferuje určitý existenciální obrat k člověku, což představuje určité zaměření se v první řadě na jeho přirozené potřeby, plynoucí z lidské povahy. Především v dvacátém století, které se neslo ve znamení střídajících se politických a sociálních krizí, ale také značného znásilňování mocenského potenciálu, musel být tento přínos nadšeně přivítán. Odcizení vládnoucích struktur států od běžného občana, mělo za následek tuto aktivizaci, jež představovala patřičnou a podmíněnou reakci na tento neutěšený stav. A právě občanský aktivismus je pojem, který dle mého názoru stojí uprostřed zkoumaného fenoménu. Jakoby na první pohled neznatelná součást občanské neposlušnosti, se při bližším pohledu a zkoumání nakonec jeví jako stěžejní či nosná konstrukce celé této myšlenky. Při zpětném pohledu na všechny autory v této práci zmíněné, je právě tento bod tím nejdůležitějším pojítkem jejich názorů. To bylo jasné vidět při porovnání Havlova pojetí disentu a Rawlsem definované neposlušnosti.

Odmítnutí poslušnosti děje se na základně niterného přesvědčení daného člověka, který se řídí tím, co mu napovídá vlastní svědomí. Individualizované svědomí

však v kontextu občanské neposlušnosti nezůstává jen autonomní entitou, neboť teprve obecným spojením dalších stejně smýšlejících lidí, dostává občanská neposlušnost pevné obrysy. Sdílené a člověku blízké principy pomáhají tomuto fenoménu nejen nabýt na síle, nýbrž dokáží zajistit sympatie veřejnosti, na kterou občanská neposlušnost mimo jiné také cílí. Jak již bylo během této práce mnohokrát zmíněno, neposlušnost nutně závisí na jistém požehnání ze strany veřejnosti.

Občanská neposlušnost je tedy především druh aktivismu, který reaguje na jisté nespravedlnosti či nešvary vyskytující se v moderních společnostech. To je hlavní důvod proč se lidé uchylují k odmítnutí poslušnosti. Je to právě to, co naznačovala Hannah Arendtová, tedy ona komplexní dezintegrace moderních politických systémů. Ztráta důvěry občanů k vládnoucí moci, která vychází z praktické zkušenosti, kterou občané nabývají díky evidentní ztrátě základní kompetentnosti autorit řešit konkrétní problémy společnosti. Toto je tedy zřejmě hlavní příčina, proč někteří lidé mohou odmítnout poslušnost.

V současné době se téma občanské neposlušnosti a podobných iniciativ stává znovu velice aktuálním. Dnešní svět totiž prochází těžkou zkouškou globální krize, která zasahuje do mnoha oblastí života občanů. Fenomén globalizace dokázal mimo jisté výhody přinést i spoustu negativních efektů, které měly neblahý vliv na fungování světa. Občanský aktivismus je jednou z mála možností, jak se tomuto neutěšenému stavu postavit, neboť politická reprezentace není schopna tyto zásadní problémy řešit. Tento trend je dobře ilustrován masivními protivládními demonstracemi po celém světě. Stačí pro příklad vzpomenout nedávnou, a do dnešní doby probíhající, vlnu revolucí v islámském světě. Odzicení a nesouhlas občanů vůči, dnes bohužel běžným, jevům jako jsou zkorumpovanost politické reprezentace, nefunkčnost politiky globálního kapitalismu, násilné dobývání zdrojů, a jiným aspektům současného světa, zavdává podnět pro vznik takových fenoménů jako je právě občanská neposlušnost či jiné občanské aktivity. Myslím tedy, že se odkaz občanské neposlušnosti bude v budoucnu nadále uplatňovat jako aktivní obrana občanů vůči různým negativním dopadům arogantní a přehlíživé politiky.

6. Seznam použité literatury

- ARENDTOVÁ, Hana. *Crises of the republic* : A Harvest Book, 1972. 240 s. ISBN 0151230951.
- ARENDTOVÁ, Hana. *Krize kultury*. Praha : Mladá fronta, 1994. 157 s. ISBN 80-204-0424-4.
- ARENDTOVÁ, Hana. *O násilí*. Praha : OIKOYMENH, 2004. 78 s. ISBN 80-7298-128-5.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha : Lidové noviny, 1990. 64 s. ISBN 80-7106-005-5.
- HAVEL, Václav. *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990. 397 s. ISBN 0-946352-04-6
- LOCKE, John. *Druhé pojednání o vládě*. Praha : Svoboda, 1992. 278 s. ISBN 80-205-0222.
- PATOČKA, Jan. *Charta 2007* [online]. 2007 [cit. 2011-06-17]. Charta 77 - Čím je a čím není Charta 77. WWW: <<http://www.charta2007.cz/index.php?sh=dokum/9>>.
- PATOČKA, Jan. *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha : OIKOYMENH, 2007. 135 s. ISBN 978-80-7298-275-2.
- PATOČKA, Jan. *Péče o duši II*. Praha OIKOYMENH, 1999. 398 s. ISBN 80-86005-91-7.
- PLATÓN. *Euthyfrón ; Obrana Sókrata ; Kritón*. Praha : OIKOYMENH, 2000. 104 s. ISBN 80-86005-99-2.
- POPPER, Karl Raimund. *Občanská společnost a její nepřátelé 1: Uhranutí Platonem*. Praha : Ise, 1994. 354 s. ISBN 80-85241-53-6.
- POPPER, Karl Raimund. *Občanská společnost a její nepřátelé 2 : Vlna prorockví:Hegel, Marx a co následovalo*. Praha : Ise, 1994. 388 s. ISBN 80-85241-54-4.
- RAWLS, John. *Teorie spravedlnosti*. Praha : Victoria Publishing, 1995. 361 s. ISBN 80-85605-89-9.
- SARTRE, Jean-Paul. *Existencialismus je humanismus*. Praha : Vyšehrad, 2004. 109 s. ISBN 80-7021-661-1.
- SOLŽENICYN, Alexander. *Nežít se lží. Zvědavec* [online]. 11.9.2010, č.1, [cit. 2011-06-17]. WWW: <<http://www.zvedavec.org/klasika/2010/09/3936-nezit-se-lzi.htm>>.
- THOREAU, Henry David. *Občanská neposlušnost*. Brno : Zvláštní vydání, 1995. 51 s. ISBN 80-85436-22-1.